

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ BİLİM DALI

İSLAM ÖNCESİ MEKKE’NİN SİYASİ YAPISI
(Yüksek Lisans Tezi)

42284

Fatma Hatice IŞILAK

Danışman
Yrd.Doç.Dr. İsmail Safa ÜSTÜN

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

İstanbul 1995

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	II
ÖNSÖZ.....	IV

GİRİŞ

A-Kaynaklar ve Araştırmalar.....	1
B- Çevre Hakkında Malumat.....	4
1- Arabistan Coğrafyası.....	4
2-İslam Öncesinde Arap Yarımadasında Kurulan Devletler.....	7
a-Güney Arabistan Devletleri.....	8
b-Kuzey Arabistan Devletleri.....	11
3- Araplarda Kabile Yapısı.....	14

I. BÖLÜM

MEKKE’NİN SİYASİ TARİHİ

A-Mekke Coğrafyası.....	20
B-Mekke’nin Kuruluşu.....	24
C-Cürhümiler ve İsmailoğulları Dönemi.....	27
D-Huzaa Dönemi.....	30
E-Kureyş Dönemi.....	32
1-Kusayy’ın Gelişi ve Hakimiyetin Kureyş’e Geçışı.....	32
2-Kusayy’ın Faaliyetleri.....	35
3-Kusayy Sonrası Devir.....	37

II. BÖLÜM
DİNİ-SİYASİ-İDARİ MÜESSESELER

A-Mele'	43
B-Umur-i Aşera	48
1-Daru'n-nedve	50
2-Rifade	54
3-Sikaye	56
4-Liva	58
5-Hicabe	59
6-Riyaset	60
7-İcaze	61
8-İfaza	62
9-Nesi'	62
10-Diğer Vazifeler	66
a-Meşura	66
b-Eşnak	67
c-Kubbe	67
d-E'inne	68
e-Sifare	68
f-Eysar	69
g-Hükume	69
h-Emvalu'l-Muhaccera	71
C-Mekke'de Hilf Geleneği	71
1-Hilfu'l-Ehabış	72
2-Hilfu'l-Fudul	75
SONUÇ	80
BİBLİYOGRAFYA	82

ÖNSÖZ

Tarihçilerin genel kabulüne göre Hicaz bölgesinde “devlet” adı verilebilecek ilk teşkilat, Hz.Muhammed’in hicretinden sonra Medine’de kurulan “Medine Devleti”dir. Bu devlet Hz.Muhammed tarafından İslam prensipleri temel alınarak kurulmuştu. Ancak bir devletin tamamen nazari kurallar üzerine tesis edilip, içinde bulunduğu çevrenin pratik gerçeklerinden unsurlar taşımaması mümkün değildir. Buna göre Medine Devleti’nin sağlıklı bir tahlili, ancak genel olarak Arap yarımadası ve Hicaz bölgesinin özellikle de Hz.Muhammed’in içinde yetiştiği muhit olması bakımından Mekke’nin siyasi yapısının tanınmasıyla mümkündür.

Bu düşünceyle yola çıktığımız araştırmamızı coğrafya olarak Mekke şehri, zaman olarak da Mekke’nin kuruluşu ile İslam’ın doğuşu arasındaki dönem ile sınırlandırdık. Buna göre araştırmamız tüm Hicaz bölgesi üzerine yapılacak benzer bir çalışma ve İslam dönemindeki Medine devletinin geçmişle bağlantılarının tesbit edilebilmesi yolunda bir ön çalışma niteliği taşımaktadır.

Çalışmamız, Arap yarımadası ve Hicaz bölgesindeki devlet ve kabile yapılarına dair bir girişten sonra iki ana bölümden meydana geliyor. Giriş kısmı konunun temelini teşkil etmediği için bu bölümde daha ziyade araştırmalara dayanılmış, kaynaklara inilmemiştir. Kaynaklardan tezin asıl kısmını oluşturan birinci ve ikinci bölümlerde faydalanılmıştır.

Birinci bölüm Mekke’nin kuruluşundan başlayarak zamanın akışı içinde Mekke’nin siyasi tarihini ele alıyor. Bu bölümde ağırlıklı olarak

siyasi hakimiyetin intikalleri ele alınmış, diğer tarihi hadiselerle gerek görülen yerlerde işaret edilmiştir.

İkinci bölüm ise tarihi olayları anlatmaktan ziyade Mekke'deki sistemin tanınmasını hedeflemektedir. Bu bölümde bir devlet nüvesi olarak değerlendirebileceğimiz müesseseler ele alınmış, faaliyetleri örneklendirilmeye çalışılmıştır.

Araştırma boyunca yardımlarını esirgemeyen ve sağlıklı bir ilmi çalışma metodu kazanmama yardımcı olan danışman hocam Yrd.Doç.Dr. İsmail Safa ÜSTÜN Bey'e, tez konusunun tesbitinde ve sonraki aşamalarda fikirlerinden istifade ettiğim kıymetli hocalarım Prof.Dr. Mustafa FAYDA Bey ve Doç.Dr. İsmail YİĞİT Bey'e, bir takım eserlere ulaşmamda ve teknik konularda yardımcı olan kıymetli dostlara bu vesile ile teşekkürlerimi sunarım.

Fatma Hatice İŞILAK
İstanbul 1995

GİRİŞ

A-KAYNAKLAR VE ARAŞTIRMALAR

İslam öncesi Mekke'nin siyasi yapısı konulu çalışmamızda Siyer, Tabakat, genel İslam Tarihi, Tefsir ve Hadis kitapları ile İslam öncesi Arap tarihine dair yazılan eserlerden istifade ettik.

Çalışmamızda karşılaştığımız en büyük problem, incelediğimiz döneme ait muasır kaynakların bulunmayışı idi. Bu döneme en yakın kaynak İbn İshak(151/768)'ın *Kitabu'l-mübtede'* ve *'l-meb'as* ve *'l-meğazi'*sinin(1) ise ne yazık ki tam nüshası mevcut değildir. Bu itibarla İbn İshak'ın rivayetlerine daha ziyade İbn Hişam(218/833)'ın *es-Siretü'n-nebeviyye'*si(2) ve Taberi'nin *Tarihu'l-ümem* ve *'l-müluk*(3) adlı eseri vasıtasıyla ulaşabildik. İbnu'l-Esir(630/1232)'in *el-Kamil fi't-tarih*(4) isimli eserinde genellikle Taberi'ye dayanması sebebiyle, iki eseri

-
- 1 Muhammed b.İshak b.Yesar(151/768), *Kitabu'l-mübtede'* ve *'l-meb'as* ve *'l-meğazi* (tah.M.Hamidullah), Konya 1981.
 - 2 Ebu Muhammed Abdulmelik b.Hişam(218/833), *es-Siratu'n-Nebeviyye* (tah.Mustafa es-Saka ve arkadaşları), I-IV, Kahire 1936.
 - 3 Ebu Cafer Muhammed b.Cerir et-Taberi(310/922), *Tarihu'l-ümem* ve *'l-müluk*(tah.Ebu'l-Fadl), I-XI, Beyrut 1967.
 - 4 İzzuddin Ebu'l-Hasen Ali b.Muhammed b.el-Esir(630/1232), *el-Kamil fi't-tarih*, Beyrut 1965.

karşılaştırıp İbnu'l-Esir'in sadece Taberi'den farklı olarak verdiği bilgileri kullandık.

Doğrudan İslam öncesi dönemle ilgili olarak yazılmış olmasına rağmen İbnu'l-Kelbi(204/820)'nin *Kitabu'l-asnam*'ından(1) sadece dini hayat üzerinde durup, siyasi meselelere girmemesi sebebiyle çok fazla istifade edemedik. Ancak İbnu'l-Kelbi'nin Kureyşli on aileye ait vazifeler hakkındaki rivayeti Mekke'deki İslam'dan önceki son durumu vermesi bakımından büyük bir önem taşıyor. Bu rivayete İbn Abdirabbih(327/939)'in *el-İkdu'l-ferid*(2) isimli eseri yoluyla ulaşabildik.

Araştırmalara gelince Muhammed Hamidullah'ın *İslam Peygamberi*(3) isimli eseri müstakil olarak İslam öncesi dönem için kaleme alınmamış olmakla beraber kaynaklara vukufiyeti ve güçlü yorumlarıyla bu dönem için de vazgeçilmez bir başvuru eseri olma özelliğini taşımaktadır.

Asım Köksal'ın *İslam Tarihi*(4) ise mevcut farklı rivayetleri birbirini tamamlayıcı şekilde birleştirerek hikaye etmesi yönüyle tüm rivayetleri bir arada görme kolaylığı sağlamıştır.

-
- 1 Hişam b.Muhammed el-Kelbi(204/820), *Kitabu'l-asnam-Putlar kitabı* (çev.Beyza Düşüngen), Ankara 1969.
 - 2 Ahmet b.Muhammed b.Abdirabbih el-Endelusi(327/939), *el-İkdu'l-ferid*, I-VII, Kahire 1969-71.
 - 3 Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*(çev.Salih Tuğ), I-II, İstanbul 1990.
 - 4 Asım Köksal, *İslam Tarihi*, I-XVIII, İstanbul 1987.

İslam öncesi Arap tarihi üzerine çalışmalarıyla bilinen bir araştırmacı olan Cevat Ali'nin *el-Mufasssal fi tarihi'l-Arab kable'l-İslam*(1) adlı eseri özellikle Mekke'ye dair bölümü ile çalışmamızda yol gösterici olmuştur.

Müsteşriklerden ise M.Watt(2) bilhassa görüşlerinden istifade ettiğimiz bir yazardır.

Konumuzla yakından ilgili olmasına rağmen Fransızca bilginizin olmayışı ve ilgili ansiklopedi maddeleri(3) ile diğer araştırmacıların eserleri vasıtasıyla görüşlerine ulaşma imkanına sahip oluşumuz nedeniyle Lammens'in "La Mecque a la veille del'Hegire"(4) ve "La Republique Marchand de la Mecque"'sinden(5) doğrudan istifade yoluna gitmedik.

1 Cevat Ali, *el-Mufasssal fi tarihi'l-Arab kable'l-İslam*, I-X, Beyrut 1976.

2 W. Montgomery Watt, *Haz.Muhammed Mekke'de* (çev. Azmi Yüksel), Ankara 1986.

3 Kullandığımız ansiklopedilerden M.E.B.'nin bastığı *İslam Ansiklopedisi*- için *İ.A.*, *Encyclopedia of Islam* 'ın ikinci versiyonu için *E.I.2*, *T.D.V.* *İslam Ansiklopedisi* için *D.İ.A.* kısaltmaları kullanılmıştır.

4 H. Lammens, "La Mecque a la veille del'Hegire", *Mélanges de l'Université S.Joseph*, IX, Beyrut 1924, 99-439.

5 H. Lammens, "La Republique Marchand de la Mecque", *Mélanges Faculte Orientale de l'Université S.Joseph*, Beyrut 1906.

B-ÇEVRE HAKKINDA MALUMAT

1-Arabistan Coğrafyası

Asıl adı “Şibhü Cezireti”l-Arab” yani “Arap Yarımadası” dır. Fakat bu tabir kısaltılarak “Arap Adası“ anlamına gelen “Ceziretü’l-Arab” tamlaması kullanılmıştır. Türkçe’de ise kısaca “Arabistan” denilmektedir.

Arap Yarımadası Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarının kesişme noktasında; kuzeybatıdan güneydoğuya doğru uzanmış bir paralelkenar şeklindedir. Doğuda Uman ve Basra Körfezleri, güneyde Arap Denizi ve Aden Körfezi, batıda Kızıldeniz ve Akabe Körfezi yarımadaının sınırlarını kesin bir şekilde tesbit eder(1). Kuzeyde ise bölgeyi ayıran bir coğrafi unsur bulunmadığı için sınırın tesbiti zordur. Kızıldeniz’in kuzey ucundaki Akabe Körfezi tepesinden Dicle-Fırat nehirleri bölgesine doğru çizilebilecek hayali bir hat sınır kabul edilebilir(2). Fakat bu hattın hangi bölgeleri sınırı içine alacağı da ihtilaf konusu olmuştur. Bazı eski kaynaklar bu sınırı Fırat nehrine kadar götürür(3). Ancak hiçbir coğrafyacı Arabistan sınırını Fırat’tan ileri götürmemiştir(4).

Arabistan coğrafi özelliklerine ve iklim şartlarına göre farklı bölümlere ayrılmaktadır. En genel anlamda, merkez ve kıyı bölgesi olmak üzere iki kısımda incelenebilir. Merkez bölgesinde çöller dışında kalan arazi sıradağlar ve aralarındaki vadilerden ibarettir. Bu bölgede yağmur

1 Hakkı Dursun Yıldız, “Arabistan”, *D.İ.A.*

2 Philip K. Hitti, *Siyasi ve kültürel İslam tarihi* (Çev. Salih Tuğ.), I-IV, İstanbul 1989, I, 32.

3 Yıldız, “Arabistan”, *D.İ.A.*

4 Yıldız, “Arabistan”, *D.İ.A.*

çok az görüldüğü için nüfus azdır ve göçebe hayatı yaşanmaktadır. Burada yaşayan bedeviler hayvancılıkla meşgul olurlar, tarım ve sanatla uğraşma imkanı bulamazlar. Kıyı bölgesi ise Kızıldeniz ile Hint okyanusunun birleştiği yerde biraz daha genişleyen dar bir şerittir. İç kısımlara göre daha çok yağış alır. Bu nedenle buralarda ziraat ve yerleşik hayat da mümkün olur. Bahreyn, Uman, Mehra, Hadramevt ve Yemen, kıyı şeridinde yer alan mühim merkezlerdendir(1).

Eski İslam coğrafyacılarından Hemdani(334) ile Mukaddesi(375) Şam ve Yemen adlarıyla ikiye, İstahri(X.yy) Hicaz, Necid ve Yemen adlarıyla üçe, Asmai(217) ise Yemen, Necid, Hicaz ve Tihame olarak dört bölüme ayırmaktadırlar. Bekri(487) ile Yakut el-Hamevi(626) de daha ayrıntılı bir tasnifi benimserler (2):

1-Tihame: Yarımada'nın batısında, Kızıldeniz kıyısında dar bir kıyı ovasıdır. Yer yer genişliği 80-100 kilometreyi bulan ovanın doğusunda da dik yamaçlı kıyı dağları yükselmektedir(3). Yenbu'dan Necran'a kadar uzanan alçak bir bölgedir. Tihame'de sıcaklar çok şiddetli, rüzgarlar ise sakindir(4).

2-Hicaz: Tihame'nin doğusunda, Yemen'in ise kuzeyinde yer alır. Bu bölge Serat dağlarını kesen vadilerden meydana gelmiştir(5). Genel

-
- 1 Ahmet Şelebi, *Tarihu'l-İslami ve'l-hadarati'l-İslamiyye*, I-IX, Kahire 1983, I, 85-86.
 - 2 Yıldız, "Arabistan", *D.İ.A.*
 - 3 Yıldız, "Arabistan", *D.İ.A.*
 - 4 Hasan İbrahim Hasan, *Siyasi-dini-kültürel-sosyal İslam tarihi* (çev.İsmail Yiğit ve arkadaşları), I-VI, İstanbul 1985, I, 20.
 - 5 Hasan, I, 21.

olarak Akabe Körfezinden Yemen sınırına kadar uzandığı kabul edilmektedir(1). Bu bölgede zaman zaman üç-beş senelik kıtlık dönemleri yaşanır. Kimi zaman görülen büyük seller ise Mekke ve Medine’de büyük zararlara yol açmış, çeşitli dönemlerde Ka’be’nin hasar görmesine neden olmuştur. Ancak çöllerin dayanıklı nebatları da bu büyük yağmurlar sonunda ortaya çıkarak, yerleşik hayatın tek kaynağı olan vahaları oluştururlar. Bununla beraber Hicaz nüfusunun büyük çoğunluğu göçebe hayatı yaşar(2).

3-Necid: Yüksek bir bölge olmasından dolayı “yüksek yer” anlamına gelen “Necid” ismini almıştır. Güneyde Yemen, kuzeyde Badiyetü’s-Semave ve Arud bölgesine kadar uzanır(3). Bu bölgede genel olarak kireç taşı yapısında kayalık kısımlar kilometrelerce devam eder. Yer yer de dar kum şeritleri bulunur(4).

4- Yemen: Arap yarımadasının güneybatısında yer alır. Güneyinde Hint Okyanusu, batısında Kızıldeniz, doğusunda Hadramevt, Şihr ve Umman, kuzeyinde ise Necid Bölgesi bulunur(5). Arabistan’ın düzenli yağmur alan tek bölgesidir, buna bağlı olarak ziraat gelişmiştir. Sahilden içeri doğru uzanan vadilerde bütün sene boyunca canlılığını koruyan bitki toplulukları vardır(6).

1 İbrahim Rifat Paşa, *Mir’atü’l-Harameyn er-rahalatü’l-Hicaziyye ve’l-Hacc*, I-III, Kahire 1925, I, 145–146.

2 Hitti, I, 36.

3 Hasan, I, 21.

4 Hitti, I, 34.

5 Hasan, I, 21.

6 Hitti, I, 36.

5-Arud: Yemame, Umman ve Bahreyn'i içine alır. Yemen, Necid ve Irak bölgelerinin ortasında yükseldiği için bu ismi almıştır(1).

Ayrıca Arap yarımadasında iki büyük çöl bulunmaktadır. Bunlardan birincisi Necid yaylasının kuzeyinde yer alan "Nufüd" çölüdür. Kum tepelerinden ve bu tepeleri ayıran derin vadilerden meydana gelir. İkincisi ise Arap yarımadasının güneydoğusunda, Hadramevt'in kuzeyinde yer almaktadır(2). Buraya "Ahkaf" veya hemen hemen hiçkimse bulunmadığı için "er-Rub'ü'l-Hali" denilmektedir. Necid ile Ahkaf'ın arazi yapısı birbirinden farklıdır. Ahkaf'da kumlar yürüyenlerin ayakları altında çöker ve nadiren yağmur yağdığı da yağmur sularını yutar. Necid ise kayalıktır. Yağan yağmur toprak tarafından yutulmaz(3).

2-İslam Öncesinde Arap Yarımadasında Kurulan Devletler

Coğrafi ve kültürel farklar nedeniyle, Arabistan tarihi çalışmalarında, gelenekselleşmiş bir güney-kuzey ayrımı vardır. Yemen ismiyle de anılan Güney Arabistan'ı doğudan Basra Körfezi, güneyden Arap Denizi, batıdan Kızıldeniz, kuzeyden ise Şam ve Irak vahaları sınırlar. Buna göre Güney Arabistan sınırlarına Yemen, Hadramevt, Uman, Arud, Tihame ve Necid girer(4). Kuzey Arabistan ise Arap yarımadasının Yemen bölgesinin kuzeyinde kalan, kuzeyden Irak ve Şam bölgelerinin yukarılarına doğru uzanan kısmıdır(5). Güney Arapları

1 Hasan, I, 24.

2 Hasan, I, 24.

3 Şelebi, I, 106.

4 C. Zeydan, *el-Arab kable'l-İslam*, Beyrut tarihsiz, 139.

5 Zeydan, 219.

(Kahtâniler) ile Kuzey Arapları (Adnâniler, Nizaniler, Maaddiler) arasındaki önemli farklardan birisi güneylilerin daha yerleşik bir hayat sürdürmeleridir(1). Ancak, bununla beraber tarihi seyir içerisinde karşılıklı göçlerle iki grubun birbirine karıştığını ve güneyden gelen bazı kabilelerin kuzeye yerleşerek burada da devletler kurduklarını görmekteyiz.

a-Güney Arabistan Devletleri:

Ma'in Krallığı : Ticari hayata büyük önem veren bu devletin M.Ö. II. binyılın ortalarında mevcut olduğu sanılmakta ve M.Ö. 750-650 yılları arasında yıkıldığı ileri sürülmektedir(2). İlk başşehri Ma'in olup daha sonra Karna'ya (Karn) nakledilmiştir(3). Ma'in devletinde krallık veraset yoluyla babadan oğula geçiyordu. Bazen de baba ile oğul idareyi birlikte yürütüyorlardı(4).

İlim adamlarından bazıları, Ma'in krallığının Sebe' krallığından eski olduğunu, Ma'in'in yıkılışından sonra Sebe'in kurulduğunu söylerken bazıları da Ma'inliler ile Sebe'lilerin komşu olduklarını aralarında rekabet ve çekişme bulunduğunu ileri sürerler(5).

Sebe' Krallığı : M.Ö. yaklaşık 750 senesinden M.Ö. 115 senesine kadar varlığını devam ettirmiştir(6). Sebe' devletinden kalma, Yemen'de ortaya çıkan kitabelerin tetkiki neticesinde birçok Sebe' hükümdarının adı öğrenilmiştir. Bu ad ve lakapların incelenmesiyle Sebe'lilerin başlangıçta

1 Yıldız, "Arabistan", D.İ.A.

2 Yıldız, "Arabistan", D.İ.A.

3 Neşet Çağatay, *İslam Dönemine Dek Arap Tarihi*, Ankara 1989, 13.

4 Hasan, I, 42.

5 Hasan, I, 41.

6 Hitti, I, 85.

küçük bir beylik ve dini bir grup oluşturdıkları, daha sonra bu çekirdeği geliştirerek büyük bir devlet kurdukları sonucuna ulaşılır. Sebe'liler komşu bölgelerdeki kale, mahfed ve mihlafları ele geçirerek nüfuzlarını genişletmişlerdir. Sebe'lilere ait kitabelerde harplere ve fetihlere dair bilgilere rastlanmaması da bu genişlemenin ticari hakimiyet yoluyla gerçekleştirildiğini düşündürüyor(1).

Ma'in ve Sebe' hükümdarlıklarının her ikisi de başlangıçta teokratik bir yapıya sahip olmalarına rağmen daha sonraları dünyevi-seküler bir devlet özelliği kazanmışlardır(2). Sebe' devletinde hükümdar lakapları da bu iki devreyi bariz bir şekilde birbirinden ayırır. M.Ö. yaklaşık 650 veya 500 yıllarına kadar süren birinci dönemde devlet başkanlarına "Mukarrib-i Sebe'" (Mekrup, mukarreb) denilirdi. Bunlar rahip hükümdarlardı. M.Ö. 115'e kadar süren ikinci dönemde ise, krallar "Melik-i Sebe'" lakabıyla anılmıştır(3).

Sebe' devletinde de Ma'in'de olduğu gibi krallık babadan oğula geçer, bazı devirlerde saltanatın kadınlara geçtiği de olurdu(4).

Himyer Krallığı: M.Ö. 115 - M.S. 525 yılları arasında hüküm sürmüşlerdir(5). Himyer Krallığının bu 640 yıllık ömrü iki eşit döneme ayrılmıştır. Yaklaşık M.S. 300 yılına kadar süren(6) birinci dönemin kralları "Sebe' ve Zu Reydan Kralı" ünvanını alırlar. Himyer devleti

1 Çağatay, 15; Hasan, I, 43.

2 Hitti, I, 85.

3 Hasan, I, 43; Çağatay, 15-16.

4 Çağatay, 16.

5 Hitti, 88, 97.

6 Hitti, 89.

“Kayl” ve “Zu” denilen melikler tarafından idare edilen “mahfed” ve “mihlaf”lara ayrılmıştı(1). Birinci dönemde hükümdar feodal bir derebeyi gibidir. Bir kalede ikamet eder ve arazi sahibidir. Toplum yapısı ise eski kabile sistemini andırmakta, birbirinden ayrı kat kat ictimâî sınıflar bulunmaktadır(2).

Hadramevt’in istiklalini kaybetmesinden sonra başlayan ikinci dönemde ise melikler “Sebe’, Zu Reydan ve Hadramevt Kralı” ünvanını almışlardı. Kitabelerden bu döneme ait dokuz Himyeri kralı tesbit edilmiştir(3).

Yahudiliği benimseyen son Himyeri hükümdarı Zû Nuvas’ın Necranlı Hıristiyanları uhud adlı içi ateşle dolu hendeklere attırması hadisesinden sonra Yemen’e Habeş saldırısı başlamış ve böylece Yemen’in bağımsızlık dönemi son bulmuştur. Bir süre Habeş hakimiyetinden sonra idare İranlılara geçmiş ve İslam’ın gelişine kadar da onların elinde kalmıştır.

Güney Arabistan’daki bu devletlerden başka içişlerinde egemen olmakla beraber Yemen hükümdarlarının reisliğini de kabul eden küçük beylikler bulunmaktaydı. Egemen oldukları bölgenin genişliğine göre “Zu” (cem’i ezva’) veya “Kayl” (cem’i ekyal) isimlerini alıyorlardı. Katabanlılar ve Hadramevtliler bu beyliklerin en önemlilerindendir(4). Hadramevtliler devlet başkanı tesbitinde farklı bir veraset usulü izliyorlardı. Bu usule göre tahta hükümdarların çocukları ya da akrabalarından birisi değil,

1 Hasan, I, 47.

2 Hitti, I, 91.

3 Hitti, I, 94-95.

4 Çağatay, 25.

hükümdarın saltanat süresi içinde doğmuş olan, ileri gelen çocuklarından en büyüğü geçerdi. Hükümdarın saltanata geçişinden sonra doğan ilk erkek çocuk saraya alınarak veliahd olarak yetiştirilir, hükümet idaresine alıştırılırdı. Katabanlılar ve diğer beyliklerde de devlet başkanları önemli işlerde yaşlılardan oluşan bir kurula danışarak karara varırdı(1).

Genel olarak Güney Arabistan'da kurulan devletlerde siyasi teşkilat mutlakiyet esasına dayanıyordu. Krallık babadan oğula geçiyor ve krallar diğer doğu ülkelerinde olduğu gibi ilahi sayılmıyor, nüfuz ve kudretleri, bazı devirlerde hükümdar ailesinin diğer fertlerinden oluşan asiller meclisi ve daha sonraları da bir çeşit derebeyleri tarafından sınırlandırılıyordu(2). Erkekler gibi kadınlar da saltanata varis olabiliyorlardı. Ancak kadınların saltanat hakları mutlak olmayıp önemli işlerde erkeklerden oluşan bir danışma kurulunun fikrini almaları gerekiyordu(3).

b-Kuzey Arabistan Devletleri:

Nabati Krallığı : Kuzey Arabistan'ın ilk ve en önemli devletidir. Muhtemelen M.Ö. IV. yüzyılın sonlarında kurulmuş, M.S. 106 yılında Roma İmparatoru Traianus tarafından hakimiyetlerine son verilerek ülke bir Roma eyaleti haline getirilmiştir. Nabatilerin başşehri Akabe körfezinin kuzeyindeki Petra, ilk kralları da Haris(Arethos, M.Ö. 169) idi. I.Haris'ten son kral II.Rabbil(M.S. 71-106)'e kadar bütün Nabati

1 Çağatay, 28.

2 Yıldız, "Arabistan", D.İ.A.

3 Çağatay, 28.

hükümdarlarının isimleri bilinmektedir(1). Sebe'lilerde ve diğer eski devletlerin bir çoğunda olduğu gibi Nabatilerde de hükümdarların saltanat yılları takvim başlangıcı olarak kabul edilmekteydi(2).

Tedmür Krallığı: Tedmür şehri (Yunancası Palmyra) etrafında kurulmuştur. Tedmür şehri çok eski bir şehir olup M.Ö. 1000 yıllarına ait kitabelerde zikri geçmektedir. Konumu itibariyle iki rakip devlet olan Sasani ve Roma İmparatorlukları arasında, Doğu-Batı ve Güney-Kuzey ticaret akımları için bir buluşma yeri teşkil ediyordu. Kitabelerde şehrin yöneticileri hakkında "Kervan başkanı" ve "Pazar yeri başkanı" şeklinde ifadeler bulunmaktadır. Tedmür şehrine bir devlet kimliği kazandıran hükümdarların ne zaman ortaya çıktığı kesin olarak bilinmemektedir. M.S. 17 yılına ait Palmyra'nın gümrük vergileri ile ilgili bir Roma kararnamesi bulunmaktadır. Bu belge bu tarihlerde Palmyra'nın Romanın siyasi bir uydusu olduğunu düşündürüyor. Miladi 137 yılında yazılı olarak "Palmir Kanunu"nu tedvin eden, III. yüzyıl ortalarında Sasaniler ile boy ölçüşebilecek bir seviyeye gelen Tedmür Krallığı'nın ömrü kısa sürmüş, oğlu adına idareyi ele alıp kendisine "Doğunun İmparatoriçesi" ünvanını veren kraliçe Zeynep (Zenobia) hükümdarlığının sınırlarını Mısır ve Anadolu'nun büyük bir kısmını içine alacak şekilde genişletmesine rağmen Roma İmparatorluğunun karşısında uzun süre dayanamamış, hükümdarlığının çöküşüne neden olmuştur(3).

Gassani Krallığı: Arap tarihçilerine göre Gassaniler Yemen'deki Ma'rib barajının yıkılmasıyla kuzeye göç etmiş Kahtanilerdendir. Kuruluş tarihleri kesin olarak bilinmemekle beraber Nöldeke ilk hükümdarlarının

1 Yıldız, "Arabistan", *D.İ.A.*

2 Yıldız, "Arabistan", *D.İ.A.*; Hitti, I, 107.

3 Çağatay, 49-50; Hitti, I, 114-116; Yıldız, "Arabistan", *D.İ.A.*

M.S. 500 yılında ölen Ebu Şemmer Cebele olduğunu söyler. Bu devlet muhtemelen V. Yüzyıldan çok önce kurulmuş fakat başkanlarının hükümdar ünvanıyla anılmaya başlanması bu tarihe kadar gecikmiş olmalıdır(1). Gassaniler siyasi alanda Bizans'ın etkisi altına girerek bir nevi tampon devlet olarak kullanılmışlar, siyasi çıkarlarına uygun olarak Monofizit Hristiyan mezhebini benimsemişler, Arap, Suriye ve Grek unsurlarından oluşan kendilerine has bir medeniyet geliştirmişlerdir(2).

Hire (Lahmi) Krallığı: Lahmiler de Gassaniler gibi barajın yıkılmasından sonra Yemen'den kuzeye göç etmişlerdi. Lahmoğulları gelmeden önce Hire bölgesinde göçebe kabileler yaşıyordu. Devletleri, kaleleri, başşehirleri olmayan bu kabileler şeyhlerin idaresinde yaşıyor, gerektiğinde müşterek bir düşmana karşı birlikte savaşıyorlardı. Bu bölgede ilk defa miladi III. yüzyılda Güney Arabistan'dan gelen Beni Lahm kabilesi tarafından bir devlet veya emirlik kurulmuştur(3). Hire krallarından 20 kadarının ismi bilinmektedir. Bunların içinde en meşhuru İmru'ul-Kays'tır(4).

Bizans'ın Gassanileri kullandığı şekilde Sasaniler de Hire Krallığı'nı Bizans'a karşı kullanmış, bu devletler vasıtasıyla Arap kabileleri üzerinde de hakimiyet kurmaya çalışmışlardır. Hireliler İran medeniyetini taklit etmiş, Fars medeniyetinin Arabistan'a intikal etmesinde vasıta olmuşlardır(5).

Kinde Krallığı: Kindelilerin de Hireliler ve Gassaniler gibi

1 Çağatay, 63-64.

2 Hitti, I, 119-122.

3 Çağatay, 72.

4 Hitti, I, 124.

5 Hasan, I, 52-53.

Kahtani soyundan geldikleri söylenmektedir(1). Kindeliler doğruluk ve kahramanlıkları sebebiyle Himyeri Krallığı'nda önemli görevlere getirilmişlerdi. Himyerilerin Kuzey Arabistan'da yaptıkları bir savaş sonrasında Kindelilerin başında bulunan Hucr b.Amr buraya emir tayin edildi ve daha sonra Necid bölgesinde bu bölgedeki kabileleri de hakimiyetine alarak bir devlet kurdu(2).

Philip K. Hitti'nin değerlendirmesine göre "Kinde'nin kuruluşu, sadece bizzat kendi içinde değil, aynı zamanda müşterek bir başkanın merkezi emir ve hakimiyeti etrafında çok sayıda kabilenin birleştirilmesi bakımından da Arap Yarımadası içinde ilk teşebbüstür ve bu yüzden önemlidir. Bu, Hz.Peygamber Muhammed eliyle, sonraları Hicaz'dan gelen teşebbüs için bir ilk hamle ve bir ön deneme teşkil etmiştir."(3).

3-Araplarda Kabile Yapısı

Arap yarımadasında yaygın olan iki yaşam tarzı vardı: Yerleşik hayat ve bedevi hayat. Hicaz bölgesi genellikle çöllük olduğu için bu bölgede bedevi hayat daha çok benimsenmişti(4). Buna bağlı olarak Arap yarımadasının diğer bölgelerine nisbetle Hicaz bölgesinde devletleşme teşebbüsü çok daha geç bir dönemde görülür. Bu bölgede Hz.Muhammed'den önce, kabile sistemini aşan bir devlet anlayışı

1 Çağatay, 76-77.

2 Zeydan, 286.

3 Hitti, I, 130.

4 Ahmed İbrahim eş-Şerif, *Devru'l-Hicaz fi'l-hayati's-siyasiyyeti'l-amme*, Kahire 1968, 8.

oluşturulamamıştır(1). Bu bakımdan olabildiği kadarıyla bütün siyasi yapılanma kabile mefhumu üzerine temellenir(2). O'Leary de "Patriarchal State" isimlendirmesini kullanarak kabileye bir manada devlet mefhumunu yüklemektedir(3). Çok gevşek bir organizmeye sahip olan bu toplumda, bildiğimiz kadarıyla, tek politik ve sosyal birim "hayy" (الحَيّ) adı verilen kabilevi birlikti(4).

Hayy kelimesi tek bir babadan gelip çoğalan bir ailevi grup anlamına gelir(5). Birlikte göçeden, birbirine belirli uzaklıktaki çadır grupları veya birkaç evden müteşekkil basit bir yerleşim merkezi kuran savaşta veya askeri seferlerde tek başkan tarafından yönetilen bir akraba grubunu ifade eder. Hayy müstakil bir başkana olduğu gibi kendi bayrağına da sahiptir(6).

Kabile birliğini oluşturan en önemli bağlar kan bağı ile kabileye ismini veren ortak bir babanın veya bazen de ortak bir annenin soyundan gelmiş olma manasını taşıyan neseb bağıdır(7). Araplar arasında ortak tek

1 W. Robertson Smith, *Kinship and marriage in early Arabia*, London 1990, 70.

2 Hicaz bölgesinde yaşayan kabilelerin isimleri ve haklarında malumat için bkz. Şerif, 9-13.

3 De Lacy O'Leary, *History of Arabia before Muhammad*, Lahore 1989, 8.

4 Smith, 41.

5 İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, I-XIV, Beyrut tarihsiz, XIV, 215.

6 Smith, 44.

7 Yahya Huburi, *el-Cahiliyye*, Bağdat 1928, 43.

bir kanın kabile fertlerinin damarlarına paylaştırılmış olması anlayışı vardır. Öyle ki kabileden bir kişi öldürüldüğünde “şu kişinin kanı döküldü” denmeyip “bizim kanımız döküldü” ifadesi kullanılırdı. Ortak soydan gelmediği halde kabileye çeşitli yollarla katılmış kişiler de bu ortak kandan kabul edilirdi. Bu noktada akrabalık derecesi fazla önem taşımaz, ortak grup adını taşımak ölçü kabul edilirdi. Bu kan birliği, aynı kabilenin fertlerini birbirine akraba yapan ve herbirine hiçbir kabile üyesinin kaçınamayacağı ortak görev ve sorumluluklar yükleyen bir kabile bağı idi(1).

Araplar arasındaki bu kabile bağlılığı aile mefhumundan önce gelmekle beraber bütün Arap milletini içine alacak kadar geniş de değildi(2). Nitekim İbn Haldun da kabile bağlarının en kuvvetlisi sayılan(3) asabiyet mefhumunu “bir zulme uğradıklarında veya zor durumda kaldıklarında akraba ve yakınlar için toplanarak harekete geçmek”(4) diye tanımlayarak asabiyetin tüm millete değil akrabaya yönelik olduğunu vurgular.

Kabile içindeki her fert asabiyet duygusuna kuvvetle bağlıdır. Hatta bu uğurda kanını bile feda etmeye hazırdır. Kabile fertleri güç durumlarda yek vücut olurlardı ve bir kişinin işlediği iyi veya kötü tüm fiiller kabileye ait sayılırdı(5). Çöl hayatının sert şartlarında sürekli yabancılarla savaş

1 Smith, 26-27.

2 Huburi, 45.

3 Huburi, 43.

4 Abdurrahman b.Muhammed b.Haldun(808/1406), *Mukaddime*(tah.Ali Abdulvahid Vafi), I-III, Kahire tarihsiz(3.baskı), II, 484.

5 Huburi, 44.

halinde olan bir kabilenin, varlığını muhafaza edebilmesi ancak kabile fertlerinin kendi çıkarlarını kabile çıkarlarına nisbetle ikinci plana atmalarıyla mümkün olabilirdi(1). Bu nedenle aileyi veya kabileyi, şahsi ya da kollektif olarak savunmak kutsal bir görev kabul ediliyordu(2). Bununla birlikte savaş zamanı haricinde veya kabilenin birlik olmasını gerektiren özel bir durum olmadığında ferdi hür irade özgürlüğü kontrol altında tutulmazdı. Esas olan sınırlandırılmamış ferdilik prensibi idi. Kabile şeyhi ancak savaş ve sefer durumlarında aktif bir otorite icra ederdi. Yani saldırı ve savunma haricinde kabile organize olamazdı(3).

Ferdi hürriyete son derece önem veren bu toplumda mutlak bir otoritenin bulunmaması tabiidir. Ancak her kabilede, önemli kararları istişare yoluyla veren, tecrübe, cesaret, uzak görüşlülük, hikmet, güzel hitabet, servet ve cömertlik gibi hasletlere sahip bir reis (veya şeyh) bulunurdu. Bu reis savaş zamanlarında komutanlık eder, ganimetleri paylaştırır, diğer kabilelerden gelen heyetleri karşılar, muhtac olanlara yardımcı olur, kabilesindeki esirleri kurtarır, kabileden birisi suç işlediğinde sorumluluğu üstlenir, diyetini öderdi. Bu göreve sadece liyakatinden dolayı getirilir, veraset etkili bir unsur olmazdı(4). Bir reisin en büyük oğlu babasının ölümü sırasında henüz tecrübesiz ise kabile böyle bir kimseyi reis yapıp kendi varlığını tehlikeye sokmazdı. Reis hikmet ve hüküm sahibi olmalıydı. Buna göre o çoğu zaman kabilede ileri gelen

1 Smith, 42.

2 Şeyh İnayetullah, "İslam öncesi Arap düşüncesi"(çev.Kürşat Demirci), *İslam düşüncesi tarihi*, I-IV, İstanbul 1990, I, 158.

3 Smith, 68.

4 Huburi, 44-45.

ailenin en saygı değer erkeği olurdu(1). Veraset çok önemli olmasa da eski reisin oğulları genellikle kabiliyet ve servetleri ile temayüz ettiklerinden riyaset çok defa aynı ailenin elinde kalırdı(2). Bunun yanısıra toplum içinde imtiyazlı sınıflar da bulunmazdı. Kabiledaki bütün fertler eşit haklara sahiptiler(3).

Kendilerine tanınan bu geniş hürriyet ve haklar mukabilinde fertlerin kabileye karşı görevi ise kabilenin ortak görüşlerine tabi olmak ve kabile birliğini bozmamaktan ibaretti. Bu görevi yerine getirmeyen kişi kabileden çıkarılırdı. İşlediği suçtan dolayı kabileden çıkarılan (hal'-الخالع - edilen) bu kişiye “hali” (خلاء-ç.hulea'/الخليع) ismi verilirdi ki bu, bedevi toplumunda bir kişiye verilebilecek en ağır ceza olarak kabul edilirdi(4). Bu kişiler genellikle başka bir kabilenin himayesine girmeye çalışırlardı. Arap toplumunda himaye talebi genellikle reddedilmez ve himaye talep eden kişi de dokunulmaz sayılırdı. Böylece bu kişi himayesine girdiği kabilenin bir ferdi sayılır ve “dahil” (الدخيل) diye isimlendirilirdi(5).

Fertlerin kendi kabilelerinden ayrılarak başka kabilelerin himayesi altına girmelerinin yanısıra kabilelerin birbirlerinin himayesini istemeleri de görülebilen bir durumdu. Genellikle zayıf olan bir kabile kendisini himaye edecek ve düşmanlarından koruyacak daha güçlü bir kabileye katılırdı. “Hilf” (الحلف) adı verilen bu anlaşmada her iki taraf da anlaşmaya sadık kalacaklarına dair yemin ederler ve bu yemini, anlaşmalarının

1 Watt, 28-29.

2 De Goeje, “Arabistan”, 1A.

3 Huburi, 44-45.

4 Huburi, 45.

5 Smith, 48-49.

önemini daha iyi hissedebilmek için dini bir takım seramonilerle takviye ederlerdi(1). Bu seramonilerin çeşitli tarzlarda olduğunu görmekteyiz. Bazen taraflardan her biri elini bir kan çanağına batırır ve bu kanı yalardı. Burada kan bir manada ölüm-kalım meselesi haline getirilen bir anlaşmanın ana unsuru olmuştur. Böylelikle iki grup kendilerini aynı kana ait saymış oluyorlardı(2). Burada Arap toplumunda kan birliğine dayalı bir asabiyet anlayışının öne çıktığını görmekteyiz. Bazen de kan yerine zemzem suyu veya güzel kokular ana unsur haline getirilmektedir. Zemzem suyu ile Ka'be'nin duvarları yıkandıktan sonra bu suyun içilmesi veya parfüm dolu kaplara ellerin batırılarak Ka'be duvarlarına sürülmesi şeklinde törenler yapılyordu. Bütün bunlar aynı dini törenin farklı tipleriydi(3) ve hepsi de ittifak onaylanmadan önce kutsal mabedde Tanrı'ya danışma, onu anlaşmanın taraflarından birisi yapma anlamını taşıyordu(4). Bu himaye anlaşmasının feshedilebilmesi için ise kutsal mabedde edilen yeminin yine kutsal mabedde bozulması gerekiyordu(5). Görüldüğü gibi, iki kabile tamamen siyasi amaçlarla gerçekleştirdikleri bir anlaşmada dini inançlarının gerektirdiği fiilleri ortaya koymayı anlaşmanın vazgeçilmez bir unsuru kabul ediyorlardı. Buna göre, bu toplumda, dini hayat ile siyasi hayatın bütünüyle içiçe ve birbirinden ayrıştırılmaz olduğunu söyleyebiliriz.

1 Huburi, 46.

2 Smith, 57.

3 Smith, 58.

4 Smith, 56.

5 Smith, 51.

I.BÖLÜM

MEKKE’NİN SİYASİ TARİHİ

Arap yarımadası içinde Mekke’nin çok özel bir yeri vardı. Kur’an-ı Kerim’de de zikredildiği gibi Mekke, Ümmü’l-Kura (ام القرى)-şehirlerin anası olarak biliniyordu(1). Kur’an-ı Kerim’de bu isimlendirmenin kullanılışı Mekke’nin o dönem Arapları arasında önemli bir şehir olarak tebarüz ettiğini göstermektedir. Mekke’nin bu itibara sahip oluşunda Ka’be’nin şüphesiz çok büyük bir rolü vardı. Bir çok siyasi hadisenin Ka’be etrafında cereyan ettiğini, Mekke toplumundaki bir çok müessesenin Ka’be ile bağlantılı olarak geliştiğini görüyoruz. Nitekim Mekke’nin tarih sahnesine çıkışı da Ka’be’nin inşasıyla başlar. Bu itibarla bu bölümde Ka’be’nin inşasından başlayarak Mekke’nin siyasi tarihi ortaya konmaya çalışılmıştır.

A-MEKKE COĞRAFYASI

Mekke şehri dağlarla kuşatılmış bir vadinin ortasında bulunur. Bu dağlar çok yüksek olmamakla birlikte şehrin, iyice yaklaşmaya kadar

1 En’am(6) 92; Kasas(28) 59; Şura(42) 7.

görülmemesini sağlıyordu(1). Ayrıca dağlar arasındaki konumu, şehrin müdafaasını da büyük ölçüde kolaylaştırıyordu(2).

Bu dağlardan, Mekke'yi güneyinden ve doğusundan kuşatan Ebu Kubeys dağının, Allah'ın ilk yarattığı dağ olduğuna inanılmakta ve Hz.Adem'in kabrinin burada olduğu söylenmekteydi. Rivayete göre Nuh tufanından Hz.İbrahim dönemine dek Haceru'l-Esved'i muhafaza etmesinden dolayı “Emin” (الامين) diye de isimlendirilmişti(3). Mekke halkının vadiden önceki yerleşim yeri , sel tehlikesinden eminliği sebebiyle Ebu Kubeys dağı idi(4). Mekke'yi kuşatan diğer meşhur dağlar ise batıda Kayka'an dağı ve kuzeyde Cebelü'l-Ahmer'dir(5).

Bu dağlar arasında şehrin yerleşimi uzunlamasına bir hilal şeklindedir. Hilalin iki ucu Kayka'an dağının tepelerine doğru yönelir (6). Şehrin eni ise vadi genişliğinedir(7).

Mekke arazisinde esas yerleşim bölgesi “Batha” (البطحاء) diye isimlendirilir. Batha'da evler Mescid-i Haram'ı kuşatacak şekilde

1 Ebu Abdullah Muhammed İbn Batuta(779/1377), *Rihletü'bnü Batuta el-müsemma tuhfetu'n-nazzar fi garaibi'l-emsar ve acaibi'l-esfar*, I-II, Beyrut 1985, I, 153.

2 Cevad Ali, IV, 8.

3 İbn Batuta, I, 165.

4 Cevad Ali, IV, 7.

5 İbn Batuta, I, 153.

6 Ahmed Ebu'l-Fazl Avzullah, *Mekke fi asri ma kable'l- İslam*, Riyad 1980, 36.

7 Yakut el-Hamevi, *Mu'ceru'l-buldan*, I-V, Beyrut 1957-68, V, 187.

yerleşmişti(1). Mescid-i Haram'ın yukarısında kalan kısım “mu'lat”(المعلنة), aşağısındaki kısım ise “müsfele” (السفلة) diye isimlendirilirdi(2).

Bazı kabileler, her biri “şi'b” (الشعب) diye bilinen, kıyıları Batha'ya doğru birleşen vadilerde yerleşmişlerdi(3). Bu vadilerin çoğu buraya yerleşen kabilelerin ismiyle anılırdı. Benu Haşim vadisi de bunlardan birisidir(4).

Kur'an-ı Kerim'de belirtildiği gibi Mekke, ziraate elverişsiz bir vadiye kurulmuştur(5). Haram bölgesinin ötesinde kuyular, pınarlar, bahçeler, ekilip biçilebilen yeşil vadiler olmasına rağmen burada hurma dışında meyva veren ağaç yoktur(6). Ayrıca misvak ve ilaç yapımında kullanılan sinamekinin de Mekke'de yetiştiği bilinmektedir(7).

Mekke'nin ziraate elverişsiz oluşu şüphesiz iklimiyle bağlantılıdır. Mekke'de yazlar çok sıcak geçer. Ancak geceleri hava güzeldir(8). Coğrafya alimi Makdisi Mekke iklimini “şiddetli, boğucu sıcaklar, öldürücü rüzgarlar ve çok sayıda sinekler” tanımlamasıyla anlatır(9). Bu iklim nedeniyle Mekke'de veba hastalığı çok görülür. Fil senesinde çiçek

1 Avzullah, 37

2 Yakut, V, 187.

3 Watt, “Makka” E.I.2.

4 Avzullah, 37.

5 İbrahim(14) 37.

6 Yakut, V,187.

7 Ebu'l-Abbas Ahmed b.Yahya b.Cabir el-Belazuri(279/892), *Fütuhu'l-büldan* (tah.Abdullah Enis et-Tabba'), Beyrut 1987, 61.

8 Yakut, V, 187.

9 Watt, “Makka” EI2

hastalığı ve kızamığın da yaygın olduğu bilinmektedir. Bu şiddetli sıcaklar sonbahara kadar devam ederdi. Sonbaharda ise insanlar sel tehlikesi altında yaşarlardı(1). Mekke'de yağışlar az ve düzensiz olmakla birlikte yağdığında çok şiddetli olur, her şî'bden *Haram*'a doğru sel akar ve Ka'be zaman zaman sel altında kalırdı(2).

Seller felaketlere sebep olmalarına rağmen sularından da istifade ediliyordu(3). Zira Mekke'de su azdır. Akarsu olmadığı için yağmur suyu ve kuyular kullanılırdı. Bu kuyular içmek için çok uygun değildi. En iyisi Abdulmuttalib döneminde açılan Zemzem kuyusuydu ki onun da suyu ağırdı ve içmeye alışmak zordu(4). Bu nedenle Abdulmuttalib Zemzem suyunu deve sütüyle karıştırarak hafifletirdi. Yağmur mevsimlerinde de, bol yağmur yoğunluğunu hafiflettiği için daha hoş olurdu(5). Zemzem kuyusundan önce Mekke'de çeşitli zamanlarda bazı kuyular açılmıştı. Kusayy'ın açtığı *Acul* (العجول) kuyusu da bunlardandır. Kusayy'dan önce Mekke halkı dağların tepelerindeki havuzlar ve su tanklarından, o zaman mevcut bulunan birkaç kuyudan su ihtiyaçlarını gideriyorlardı. Daha sonra Kusayy *Acul* kuyusunu açmış ve hacılara su temini anlamına gelen “sıkaye” müessesesini kurmuştur(6). Böylece özellikle hacc mevsimlerinde daha büyük bir problem haline gelen su temin etme işi en azından bir sisteme bağlanmış, bazı kişilerin sorumluluğu altına verilmiş oluyordu.

1 Avzullah, 40-41.

2 Watt, “Makka” *EI2*

3 Avzullah, 43.

4 Yakut, V, 187.

5 Avzullah, 39.

6 Belazuri, 64.

B-MEKKE'NİN KURULUŞU

Müslüman tarihçiler arasında yaygın olan görüşe göre Mekke Hz.İbrahim'in Hz.İsmail ve annesi Hacer'i buraya yerleştirmesiyle teşekkül etmeye başlamıştır. Ancak batılı araştırmacılar Mekke'nin Hz.İbrahim döneminde tesis edildiği görüşünü, Hz.İbrahim'le ilgili diğer bilgilerle alaka kurulamadığı gerekçesiyle reddedip(1), Mekke'nin bu kadar eski bir şehir olduğunu kabule yanaşmazlar(2). Bu tartışmanın fazla içine girmeksizin Batlamyus'un Mekke'den bahsetmesi(3), Sicilyalı tarihçi Diodere'nin milattan elli yıl önce yazdığı eserinde Ka'be'yi dünyanın en eski mabedi olarak zikretmesi(4) gibi delilleri de gözönünde bulundurarak bu konuda Arap tarihçilerinin rivayetlerini esas kabul edebiliriz.

Buna göre Hz.İbrahim Allah'ın vahyi üzere Hz.İsmail ve Hacer'i alarak Cebra'il'in rehberliğinde Mekke'ye gitmiş, oğlunu ve annesini Ka'be'nin bulunduğu bölgeye yerleştirdikten sonra tekrar Şam'a dönmüştü(5). O dönemde Mekke'de yaşayan hiç kimse yoktu(6). Onları

1 Watt, "Mekke", *EI2*.

2 Mevlana Şibli, *Asr-ı Saadet*(çev.Ömer Rıza Doğrul), I-V, İstanbul 1977-8, I, 113.

3 Yakut, V, 181.

4 Carlyle, *Peygamber kahraman Muhammed* (çev.Osman Yüksel Serdengeçti), Ankara 1958, 17.

5 Ebu Abdullah Muhammed b.Sa'd(230/844), *et-Tabakatu'-kübra*, I-VIII, Kahire 1358h., I, 31.

6 Ebu'l-Fida İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-nihaye*, Mısır 1932, I, 154.

Allah'a emanet ederek Mekke'den ayrılan Hz.İbrahim(1) tamamen terketmemiş zaman zaman ziyaretlerine gelmişti(2).

Bulundukları yerde hiç su olamadığı için(3) Hacer su aramaya başlamış, sonunda, daha sonraları Mekke halkının hayatında büyük yer tutacak olan zemzem kuyusunu, bir rivayete göre Cebrail(4), bir başka rivayete göre ise orada duran bir kuş ayağıyla, yeri kazmak suretiyle ortaya çıkarmıştır(5). Mekke'nin bir şehir haline gelişi de zemzem kuyusunun ortaya çıkışı ile bağlantılıdır. Bu esnada su aramakta olan Cürhüm kabilesi vadiye kuşların girdiğini görür ve burada su bulunduğunu anlarlar. Hacer'den burada kalma izni isteyerek Mekke'ye yerleşirler(6). Daha sonra Hz.İsmail Cürhümlü bir kadınla evlenir(7) ve böylece Mekke İsmailoğulları ve Cürhümlülerin oturduğu bir şehir olmaya başlar.

-
- 1 Ebu'l-Hasen Ali b.Hüseyin b.Ali el-Mesudi(346/957), *Murucu 'z-zeheb ve meadinu 'l-cevher* (tah.Muhammed Muhyiddin Abdulhamid), I-IV, Mısır 1964, II, 46.
 - 2 Ebu'l-Velid Muhammed b.Abdillah b.Ahmed el-Ezraki(250/864'e doğru), *Ahbaru Mekke ve ma cae fiha mine 'l-asar* (tah.Rüşdi es-Salih Melhese), I-III, Beyrut 1979, 57-58.
 - 3 İbn Kesir, *Bidaye* , I, 154.
 - 4 İbn İshak, 5.
 - 5 Ahmed b.Ebu Yakub b.Cafer el-Yakubi(294/897), *Tarihu 'l-Yakubi*, I-II, Beyrut tarihsiz, I, 25.
 - 6 Ezraki, I, 57.
 - 7 İbn Sa'd, I, 32.

“Hz.İsmail ve annesi Hacer'den önce Mekke'de yaşayan kabileler var mıydı?” sorusuyla Mekke'nin kuruluş tarihi konusundaki tartışmayı daha eski tarihlere götürebiliriz. Kaynaklar bir yandan Hz. İsmail ve annesi geldiği zaman burada kimsenin bulunmadığını söylerken öte yandan Cürhümlülerden önce burada yaşamış olan kavimlerden bahseder. Ezraki'de yer alan bir rivayete göre Cürhüm ileri gelenlerinden Mudad b.Amr kavmine hitaben yaptığı bir konuşmasında şöyle der: “Sizden önce Mekke'de oturan, sizden daha güçlü, daha kalabalık ve daha zengin olan Tasem(?) (طسم), Cüdeys (Cedis?) (جديس) ve Amalik () kabilelerini duydunuz. Allah'ın haramlarını hafife aldıklarında Allah onları çeşitli yollarla buradan çıkarttı.”(1) Ka'be'nin Hz.Adem döneminde de mevcut olduğu bilindiğine göre(2) bütün bu bilgiler çerçevesinde Hz.Adem ile Hz.İbrahim arasındaki dönemde zaman zaman çeşitli toplumların Mekke'de yaşadıklarını fakat daha sonra buradan ayrıldıklarını düşünebiliriz. Ancak tarihi malzemeler yeterli olmadığı için bu konuda kesin bir hükme varabilmemiz mümkün görünmüyor. Şu kadar var ki elimizdeki bilgilere göre daha önce Mekke civarında yaşayıp yok olan medeniyetler olsa bile incelediğimiz dönemde -kuruluşundan Hz.Muhammed zamanına kadar- varlığını kesintisiz olarak devam ettirmiş olan Mekke şehrinin Hz.İsmail döneminde kurulduğundan şüphe etmemizi gerektiren bir neden yoktur.

1 Ezraki, I, 91.

2 Taberi, *Tarih*, I,123; Ebu'l-Fida İbn Kesir(774/1372), *Hadislerle Kur'an-ı Kerim tefsiri* (çev.Bedreddin Çetiner-Bekir Karlıga), I-XVI, İstanbul 1988, II, 560; Ezraki, I, 64.

C-CÜRHÜMİLER VE İSMAİLOĞULLARI DÖNEMİ

Yakın akraba olan Cürhüm ve Katura kabileleri Yemen'den göç ederken Mekke'de su bulunduğunu görmüş ve buraya yerleşmeye karar vermişlerdi. Bu sırada Cürhüm'ün başkanı Mudad b.Amr (مضاض بن عمرو), Katura'nınki ise Sümeyda' (السميرع) idi. Mudad, kabilesini şehrin yukarı kısmına, Kaykaan'a (قعيقان), Sümeyda' ise aşağı kısmına, Ecyadeyn'e (اجيادين) yerleştirmişti. Her iki kabile de şehre kendi bölgelerinden giren kişilerden vergi alıyorlardı ve iki grup birbirlerine karışmadan yaşamlarını sürdürüyorlardı(1).

Bu esnada Hz.İsmail, babası Hz.İbrahim'le birlikte Ka'be'yi inşa etmiş(2) ve Ka'be'nin velayetini üzerine almıştı(3). O dönemde mabedin sahibi ve başkanı olan kişi aynı zamanda “siyasi başkan” kabul ediliyordu(4).

Hız.İsmail'in Cürhüm'ün reisi Mudad b.Amr'ın kızı ile olan evliliğinden on iki oğlu olmuştu(5). Vefatından sonra ise oğullarının en büyüğü olan Nabit b.İsmail Ka'be velayetini üzerine aldı(6). Bir başka rivayete göre de Hz.İsmail'den sonra yerine oğlu Kaydar (veya Kayzer) (قيدر), onun da vefatı üzerine Nabit geçmiştir(7).

1 İbn Hişam, I, 117.

2 Hacc(22) 26, Bakara(2) 127; geniş bilgi için bkz. Ezraki, I, 59-66; İbn Kesir, *Tefsir*, II, 555-560.

3 Taberi, *Tarih*, II, 283.

4 Hamidullah, *İslam Peygamberi*, II, 839.

5 İbn Sa'd, I, 32.

6 İbn Hişam, I, 117.

7 Yakubi, I, 222.

Hız.İsmail'in çocukları dünyanın çeşitli bölgelerine dağılmışlardı. Nabit'ten sonra kardeşlerinden Mekke'de kalanların yaşları küçük olduğu için idareyi anne tarafından dedeleri Mudad b.Amr ele aldı(1). Böylece İsmailoğulları dedeleri ve dayılarına katılmış oldular(2).

Hamidullah Nabit'ten sonra iktidara geçen Mudad'ın Hız.İsmail dönemindeki Mudad olmayıp muhtemelen onun aynı isimdeki torunu olduğunu söyler(3). Mesudi de Mudad b.Amr'ın dördüncü nesil torunu olan "Küçük Mudad b.Amr"dan (مضان بن عمرو الأصغر) bahseder. Ancak bu ikinci Mudad b.Amr Cürhüm döneminin son başkanı olarak zikredilir(4). Hamidullah da Küçük Mudad b.Amr döneminde Huzaa'nın Mekke'yi ele geçirdiğini söylemektedir(5). Buna göre Cürhüm hakimiyetinin tek nesillik kısa bir dönemde sona erdiğini söylememiz gerekir ki kaynaklar farklı silsileler verseler bile Cürhüm hakimiyetinin birkaç nesil devam ettiğini bildiriyorlar(6). Kaynaklarda Mekke'nin ilk Cürhümlü reisi Mudad b.Amr'ın Nabit'in dedesi oluşunun vurgulanmasını da gözönünde bulundurursak(7) Hamidullah'ın bu görüşüne katılmak pek kolay olmayacaktır.

İdarenin Cürhüm'e geçmesi üzerine daha önce aralarında düşmanlık

1 Yakubi, I, 222.

2 Ezraki, I, 81.

3 Hamidullah, *İslam Peygamberi*, II, 838.

4 Mes'udi, II, 51.

5 Hamidullah, *İslam Peygamberi*, II, 839.

6 Bkz. Yakubi, I, 222; Taberi, *Tarih*, II, 284; Mes'udi, II, 51.

7 Yakubi, I, 222.

olmayan Cürhüm ve Katura arasında bir ihtilaf başgösterdi. Sümeida' Mudad'ın başkanlığına muhalefet etti(1). Böylece Cürhüm ve Katura arasında şiddetli bir savaş oldu. Savaş Cürhüm'ün galibiyetiyle neticelenince Mudad Mekke'nin tek hakimi haline geldi. Sümeida'nın ise öldüğüne ve Şam'a gittiğine dair iki ayrı rivayet vardır. Bu olay Mekke'deki ilk kargaşalık olarak bilinmektedir(2).

Bundan sonra teferruatını bilmediğimiz Cürhüm dönemi birkaç nesil boyunca devam ediyor.Hz.İsmail'in milattan on dokuz asır önce yaşadığı rivyeti ve Cürhüm melikleri arasında Abdulmesih isimli bir kişinin zikredilmesi(3) Cürhüm hakimiyetinin Hz.İsmail'den Hz.İsa dönemi sonrasına kadar on dokuz asırdan daha uzun bir süre devam ettiğini düşündürmektedir. Ancak kaynaklarda bu konuda net bir bilgi bulunmamaktadır.Tarihin karanlık bir dönemi diye nitelendirilebilecek olan bu dönemi İbrahim Beydun Hz.İbrahim akidesinin yaşadığı devir olması bakımından önemli addeder ve bu dönem Mekke'sini “Hanifi Mekke” diye isimlendirir(4).

Cürhüm hakimiyeti esnasında İsmailoğulları, Haram bölgesinde savaş ve bozgunculuk çıkarmama gayretleri ve Cürhüm'le akrabalıkları nedeniyle onlara karşı ayaklanmadılar(5). Buna mukabil Cürhümiler de Ka'be ilgili işleri İsmailoğullarına bırakıyorlardı. Hz.Muhammed'in

1 Yakubi, I, 222.

2 İbn Hişam, I, 118; Yakubi, I, 222.

3 Zeydan,328.

4 İbrahim Beydun, *el-Hicaz ve'd-Devletü'l-İslamiyye*, Beyrut 1983, 83.

5 İbn Hişam, I, 118.

dedelerinden Adnan b.Eded'in zamanına kadar süren Cürhüm hakimiyeti boyunca bu böyle devam etmişti(1).

Sonunda Cürhüm bir bozulma dönemine girdi. Haramları çiğnemeye, Ka'be'ye hediye edilen malları çalmaya, Mekke'ye gelenlere zulmetmeye başladılar(2). Bu olanlar üzerine Mekke'nin son Cürhümi reisi Mudad b.Amr yaptığı konuşmasında Allah'ın Mekke'de zulme izin vermeyeceğini, haramları çiğneyenlerin daima buradan çıkartıldıklarını söyleyerek kavmini uyarmaya çalışmıştı. Ancak etkili olamadığını görünce Ka'be hazinesinde bulunan bazı eşyaları zemzem kuyusuna gömdü(3).

Böylece zemzem kuyusunun kapatılması "Hanifi Mekke" döneminin sona erişinin sembolü oluyor ve zemzem kuyusu adeta yeni bir tevhid döneminin başlangıcını haber verircesine ancak Abtulmuttalib zamanında bulunabiliyordu.

D-HUZAA DÖNEMİ

Rivayete göre Yemen'de bir kahinin Me'rib seddinin bir sel sonucu yıkılacağını haber vermesi üzerine Amr b.Amir bütün mallarını satarak kavmiyle birlikte yola çıkmıştı. Uzun süren yolculuklar neticesinde Sa'lebe b.Amr b.Amir (نعلبة بن عمرو بن عامر) başkanlığındaki bir grup Mekke'de

1 Yakubi, I, 222.

2 Taberi, *Tarih*, II, 284.

3 Ezraki, I, 91-92; Mudad b.Amr'ın hutbesinin metni için bkz. Ezraki, I, 86-87,91.

yerleşmeye karar verdi(1). Kabilelerinin diğer kısmından ayrıldıkları için de inhiza'-ayrılmak (انخرا ع) kökünden türeyen Huza'a (خزاعة) ismini aldılar(2). Cürhüm'den Mekke'de yaşamak için izin istediler fakat Cürhüm buna yanaşmadı(3). O sıralar Cürhüm'ün bozulma dönemi de başlamıştı. Böylece iki grup arasında çıkan savaş Cürhüm'ün yenilip Mekke'den çıkarılmasıyla neticelendi(4).

İsmailoğulları Cürhüm ve Huzaa arasındaki savaşa karışmamışlardı. Bu yüzden Huzaa onların Mekke'de kalmasına izin verdi(5).

Ka'be velayeti Huzaa arasında büyükten küçüğe intikal ediyordu(6). Mekke'nin bu Huzai başkanları arasında en meşhuru Amr b.Luhayy adlı kişidir. Mekke'de hacılara yemek yediren ve onlara giyecek veren ilk kişi Amr b.Luhayy'dır(7). Araplar arasında kesinlikle itaat edilen, karşı çıkılması düşünülemeyen bir lider olması da Ka'be'ye ilk defa putları getirdiğinde(8) Mekke halkı tarafından kabul görmesini sağlayan etkenlerden birisi olmalı. Böylece Amr b.Luhayy Hz.İbrahim'in dini Hanifliği ilk değiştiren kişi olarak Mekke tarihine geçmiştir(9).

1 Ezraki, I , 92-93.

2 Mes'udi, II, 56.

3 Ezraki, I, 93.

4 İbn Hişam, I , 119.

5 Ezraki, I, 96.

6 İbn Hişam, I, 122.

7 Ezraki, I, 100,

8 İbnu'l-Kelbi,29,51.

9 Ezraki, I, 100.

Huzaa'nın Mekke hakimiyetine sahip olduğu devirde üç imtiyaz da Mudar () kabilesine aitti. Bunlar icaze (hacda insanlara Arafat'a geçme izni verme), ifaza (kurban kesilmesinden sonra Arafat'tan Mina'ya dönüş), ve nesi' (haram ayların ayarlanması) idi(1).

İbrahim Beydun'un “Huzai Mekke” diye isimlendirdiğı(2) Mekke tarihinin bu ikinci devresi Kusayy'ın Mekke'ye gelişine kadar üçyüz(3) veya beşyüz(4) sene devam etmiştir. Ancak kaynaklarda verilen bu sürelerin mübalağalı olduğu, Huzaa hakimiyetinin daha kısa sürdüğü de söylenmektedir(5).

E-KUREYŞ DÖNEMİ

1-Kusayy'ın Gelişi ve Hakimiyetin Kureyş'e Geçişi

Hız.Muhammed'in beşinci kuşaktan dedesi olan Kusayy(6) uzun süre devam eden Cürhüm ve Huzaa dönemlerinden sonra Mekke hakimiyetinin tekrar Hz.İsmail nesline geçmesini sağlayan kişidir.

Kusayy, Kureyş kabilesinden Kilab b.Mürre b.Ka'b b.Lüey b.Galib b.Fihr b.Malik'in oğludur. Kusayy'ın annesi Fatma b.Sa'd, Kilab'ın

1 Taberi, *Tarih*, II, 285-286.

2 Beydun, 83.

3 Mes'udi, I, 58.

4 Ezraki, I, 101.

5 Mustafa Fayda, *Halid b. Velid*, İstanbul 1990, 24.

6 İbn İshak, 1.

ölümünden sonra Kudaa kabilesinden bir kişiyle evlenmiş böylece Kusayy ufak bir çocukken annesiyle birlikte Mekke'den ayrılmıştı. Büyüyüp Kureyş kabilesinden olduğunu öğrenince tekrar Mekke'ye dönmeye karar verdi(1).

Bu sırada Mekke idaresi Huzaa'nın elinde idi. Kureyş kabilesi ise Kinane köküne bağlanan kabileler arasında fazla varlıklı olmayan, mütevazı kollardan birisi idi. Mekke'yi çevreleyen dağlarda yaşamaktaydılar(2).

Kusayy Mekke'ye geldikten sonra dönemin Huzaa reisi Huleyl b.Hubşiyye'nin kızı Hubba ile evlendi(3). Huleyl'den sonra idarenin Kusayy'a nasıl geçtiği hakkında üç ayrı rivayet vardır. Bunlardan Muhammed b.Ömer b.Vakıd el-Eslemi'nin rivayetine göre Huleyl ölümünden önce "Kusayy'ın çocukları benim de çocuklarımdır. Ka'be velayetini ve Mekke idaresini Kusayy'a bırakıyorum." diyerek hakimiyeti damadı Kusayy'a devrediyordu(4).

İbn İshak'ın rivayetine göre ise Huleyl b.Hubşiyye'nin ölümü üzerine Kusayy, kabilesi Kureyş'in Hz.İsmail'in neslinden gelmesi sebebiyle Ka'be velayetinin Huzaa'dan çok kendi hakkı olduğunu düşündü. Kureyş ve Benu Kinane'den bazı kişilerle konuşarak Huzaa ve Benu Bekr'i Mekke'den çıkarmak hususunda onlarla anlaştı(5). Bunun üzerine Kusayy

1 İbn Hişam, I, 124; İbn Sa'd, I, 46-47.

2 H.Lammens, "Mekke", I.A.

3 İbn Sa'd, I, 47.

4 İbn Sa'd, I, 47-48.

5 İbn Hişam, I, 123-124.

Kudaa kabilesinin ileri gelenlerinden olan, anne tarafından kardeşi Razzah b.Rabia'yı yardıma çağırđı. Önce icaze görevini yürütmekte olan Sufe kabilesi ile savaşıldı. Savaş sonunda Sufe yenilince ellerinde bulunan bu imtiyaz Kusayy'a geçti(1). Ancak Kusayy'ın idareyi ele aldıktan sonra da bu imtiyazı Sufe'nin elinde bıraktığına dair rivayetler de vardır(2). Ardından Huzaa ve Benu Bekr ile yapılan savaş sonunda hakeme müracaat edildi ve hakemin kararı ile Mekke idaresi Kusayy'a geçti(3).

Olayın bir başka kurgusunu da Hişam b.Muhammed el-Kelbi'nin rivayetinde buluyoruz. Buna göre Huleyl öldükten sonra yerine oğlu Ebu Gubşan geçer. Ebu Gubşan'ın işi iyi idare edemediğini gören Kusayy bir gün ona içki içirerek sarhoş eder ve bir tulum şarap karşılığında Ka'be velayetini satın alır(4). İbnu'l-Kelbi'nin rivayetinde de Kusayy ile Huzaa arasındaki savaştan bahsedilir. Ancak bu rivayete göre savaşın nedeni Kusayy'ın hakimiyeti Huzaa'dan almak istemesi değil, Huzaa'nın Kusayy ile Ebu Gubşan arasındaki alışverişe razı olmamasıdır(5).

Kusayy taraftarları ve Huzaa arasındaki savaşta her iki taraftan da birçok kişi ölmüştü. Bu yüzden bir hakem tayin ederek sulh ilan etmeye karar verdiler. Seçilen hakem Benu Kinane'den Ya'mer b.Avfi idi. Ya'mer

-
- 1 Ebu Cafer Muhammed b.Habib el-Bağdadi(245/859), *Kitabu'l-münemmak fi ahbari Kureys* (tah.Hurşid Ahmed Farık), Haydarabad 1964,83.
 - 2 Taberi, *Tarih*, II, 259.
 - 3 Taberi, *Tarih*, II, 255-258; İbn Hişam, I, 130.
 - 4 İbn Sa'd, I, 47.
 - 5 Yakubi, I, 239.

Ka'be ve Mekke idaresi için Kusayy'ın Huzaa'dan daha uygun olduğuna hükmedip Huzaa ile Benu Bekr'i karşı taraftan öldürdükleri kişilerin diyetini ödemekle yükümlü tuttu(1).

Kusayy Mekke hakimiyetini ele geçirdiğinde Huzaa da Kureyş ile birlikte harem sahasının sınırları içinde yaşama izni almıştı. Huzaalar daha sonra çeşitli sebeplerden dolayı Mekke'den etrafa dağılmakla birlikte bu kabileye mensubiyet iddiasında bulunanların çokluğu İslam döneminde de Mekke'de büyük bir Huzaalı kalabalığın bulunduğunu göstermektedir(2).

2-Kusayy'ın Faaliyetleri

Hız.Muhammed'in doğumundan yüz yıl kadar önce, beşinci asırda iktidarı ele geçirdiği söylenen Kusayy(3) idareyi ele alır almaz Mekke'de bir takım yenilikler yapmaya başladı.

Uygulamaya koyduğu yeniliklerden birisi Mekke'nin yerleşim planındaki değişiklikti. Kusayy'dan önce harem bölgesinde hiç ev yoktu. Mekkeliler buraya gündüzleri geliyorlar akşamları ise Mekke'nin çevresindeki yerleşim bölgelerine çekiliyorlardı. Kusayy Kureyş'i toplayarak harem bölgesine, Ka'be'nin etrafına yerleştirmişti(4). Daha sonra ticaretin de gelişmesiyle daimi bir yerleşim sağlandı(5). Böylece

1 İbn Hişam, I, 130-131.

2 F.Krenkow, "Huzaa", *İ.A.*

3 H.Lammens, "Kureyş", *İ.A.*

4 Yakubi, I, 239.

5 Watt, "Kuraysh", *E.I.2*

Kusayy burada göçebe yerleşmelerden farklı olarak ilk kalıcı yerleşmeyi sağlayan kişi oldu(1).

Kusayy'ın çağrısı üzerine Ka'be'nin bulunduğu Batha vadisine yerleşen Kureyş kolları buraya yerleşmelerinden dolayı Kureyş el-Bitah (قريش البطاح) ismini aldılar. Kusayy'la birlikte Batha'ya inmeyerek Mekke çevresindeki tepelerde kalan Benu Me'is (بنو معيص), Benu Teym el-Edram (بنو تيم الادرم), Benu Muharib (بنو محارب) ve Benu'l Haris (بنو الحارث) boyları ise Kureyş ez-Zavahir (قريش الظواهر) diye isimlendirildiler(2). Dağınık olan Kureyş boylarını bu şekilde biraraya topladığı için Kusayy'a toplayıcı anlamına gelen "mücemmi" (المجمع) ünvanı verilmişti(3). Kureyş kabilesinin bu tarihe kadar Benu Nadr ismiyle anıldığı, Kusayy'ın dağınık Kureyş boylarını toplamasından dolayı "takarruş- تقررش (toplanmak)" kökünden türeyen "Kureyş" (قريش) isminin bu dönemde verildiği de söylenmektedir(4).

Kusayy iktidarı süresince hicabe, sikaye, rifade, nedve ve liva vazifelerini yürütmüş(5) Mekke'ye gelen yabancı tacirlerden ticaret vergisi almıştı(6).

Ka'be binasının yenilenmesi(7), Acul kuyusunun açılarak

1 Watt, "Makka", E.I.2

2 İbn Sa'd, I, 50.

3 İbn Hişam, I, 132.

4 İbn Habib, *Münemmak*, 81.

5 İbn Hişam, I, 131-132.

6 İbn Sa'd, I, 50.

7 Yakubi, I, 240.

Mekke’de su probleminin bir ölçüde çözülmesi(1), şehir meselelerinin görüşüldüğü daru’n-nedvenin kurulması(2) ve rifade müessesesinin ortaya çıkarılması(3) Kusayy döneminin önemli icraatlarından sayılabilir.

Kusayy getirdiği yeniliklerle Mekke’de bir nevi hükümet idaresinin başlamasını(4) sağlayan kişi olarak “melik” diye de nitelendirilmiş, sözlerine adeta bir din gibi bağlanılmıştı(5). Hatta o dönemde Ka’be’nin içinde Hz.İbrahim ve Hz.İsmail ile Kusayy’ın resimlerinin bulunduğu dair bir rivayet dahi vardır(6).

Nesiller boyu Kusayy’a gösterilen saygı ve dini ta’zim o dereceye ulaşmıştı ki bazı batılı araştırmacılar onun tarihi bir şahsiyet mi yoksa efsanevi bir kahraman mı olduğu tereddüdüne düşmüşlerdir(7). O dönem Araplarının en karakteristik özelliklerinden birisinin atalara bağlılık ve saygı olduğunu gözönünde bulundurursak Kureyşlilerin, Mekke’nin hakimi olmalarını sağlayan ve Araplar arasındaki şereflerini yücelten ataları Kusayy’a gösterdikleri bağlılık bizi şaşırtmamalıdır.

3-Kusayy Sonrası Devir

Kusayy’dan sonraki dönemlerde de Kusayy oğulları Kureyş

1 Belazuri, 64.

2 İbn Hişam, I, 132.

3 Taberi, *Tarih*, II, 260.

4 Hamidullah, *İslam tarihine giriş*(çev. Ruhi Özcan), İstanbul 1992, 38.

5 İbn Hişam, I, 131-132.

6 Mesudi, II, 278.

7 G.Levi Della Vida, “Kusayy”, *I.A.*

arasında özel bir yere, şerefe sahip oldular. Kusayy'ın Kureyş'e kazandırdığı imtiyazlar (hicabe, sikaye, rifade, nedve, liva ve riyaset) sürekli Kusayy oğullarına ait oldu(1).

Yakubi tarihinde yer alan bir rivayete göre Kusayy yürüttüğü görevleri ölümünden önce oğulları arasında paylaştırmış, sikaye ve riyaseti Abdumenaf'a, daru'n-nedveyi Abduddar'a, rifadeyi Abduluzza'ya bırakmıştı(2).

İbn İshak'ın rivayeti ise daha farklıdır. Buna göre Kusayy'ın oğullarından Abdumenaf, Abduluzza ve Abdokusayy babalarının sağlığında Mekkeliler arasında belli bir imtiyaz kazanmışlardı. Kusayy yaşlılık döneminde en büyük oğlu Abduddar'ın da itibarlı zümreye katılmasını hedefleyerek sahip olduğu bütün imtiyazları ona devretmişti(3).

Kusayy'ın ölümünden sonra yerine geçen oğulları, aralarında hiçbir ihtilaf ve anlaşmazlık çıkmaksızın Mekke idaresini hep birlikte yürüttüler. Ancak daha sonraki nesilde Abdumenaf oğulları kavimleri içindeki şereflerinden dolayı kendilerini buna daha layık görerek Abduddar oğullarının elinde bulunan vazifeleri ele geçirmek istediler. Böylece Kureyş arasında ilk defa bir ihtilaf başgösterdi ve Kureyşliler ikiye ayrıldılar. Benu Teym, Benu'l-Haris, Benu Zühre ve Benu Esed, Abduşems b.Abdumenaf başkanlığındaki Abdumenaf oğullarının; Benu Mahzum, Benu Sehm, Benu Cumah ve Benu Adıyy ise Amir b.Haşim

-
- 1 Ebu Cafer Muhammed b.Habib(245/859), *el-Muhabber* (tah.I.Lichten Stadler), Beyrut tarihsiz,164-165.
 - 2 Yakubi, I, 241.
 - 3 İbn Hişam, I, 136-137.

başkanlığındaki Abduddar oğullarının yanında yer aldılar. Abdumenaf oğulları ve onların yanında yer alan Kureyş boyları Ka'be'nin yanında güzel koku dolu bir kaba ellerini batırıp Ka'be duvarına sürmek suretiyle anlaşmalarını dini bir törenle kuvvetlendiler ve bu sebeple “mutayyebun” (المطيبون) ismini aldılar(1). Bu gruba “koku karıştıranlar” anlamına gelen “dafe” (الدافّة) ismi de verilir(2). Diğer grup ise bu töreni yine Ka'be'nin yanında ellerini kan dolu bir kaba batırıp yalayarak gerçekleştirdiler. Bunlar da “ahlaf” (الاحلاف) veya “leakatu'd-dem” (لعقة الدم) diye isimlendirildiler(3).

Bu iki grup birbirleriyle savaşmaya hazırlanırken sikaye ve rifadenin Abdumenaf oğullarına; hicabe, liva ve nedvenin de Abduddar oğullarına bırakılması şeklinde bir anlaşmaya varabildiler. Bununla birlikte kurulan bu ittifaklar daha sonraki dönemlerde de muhafaza edildi(4). Bu ittifakların İslam dönemine dek varlığını devam ettirdiğine dair rivayetler bulunmaktadır(5).

Bundan sonra İslam'ın gelişine kadar Mekke riyaseti sürekli Abdumenaf oğullarında kaldı. Abdumenaf oğullarından bu görevi yürüten ilk kişi Haşim b.Abdumenaf idi. Kureyşliler Haşim'in başkanlığı üzerinde anlaşmaya varmışlardı(6).

1 İbn Hişam, I, 138-139.

2 Abdurrahman es-Süheyli(581/1185), *er-Ravdu'l-ünüf*, I-VII, Kahire 1967,II, 67.

3 İbn Sa'd, I, 57.

4 İbn Hişam, I, 140.

5 İbn Habib, *Münemmak*, 51.

6 Yakubi, I, 242.

Abdumenaf oğulları içinde cömertliği bilindiği için sikaye ve rifade görevleri de Haşim'e verilmişti(1). Kendisine Haşim (ufalayan) isminin verilmesi de rifade görevini yerine getirirken ekmekleri ufalayarak "serid" () adı verilen yiyeceği yapması sebebiyledir(2).

Haşim döneminin en önemli özelliği çevredeki devletlerle bağlantılar kurulması, buna bağlı olarak da yaz ve kış mevsimleri için ayrı ayrı düzenlenmiş ticari seferlerin başlatılmasıdır(3).

Asırlar boyu devam eden Haşimi-Emevi rekabetinin temelleri de bu devirde atılmıştır. Ümeyye b.Abduşems amcası Haşim'in Mekke riyasetini ve rifade görevini yürütmesini kıskanmış ve onu münafereye çağırmıştı. Haşim yaşı ve mevkii dolayısıyla böyle bir çekişmeye girmek istememiş ancak Kureyş'in baskısı üzerine elli deve ve on yıl Mekke'den sürgün şartıyla kabul etmişti. Ümeyye'nin de bu şartlara razı olması üzerine hakem olarak Huzaalı bir kahin seçilmiş o da Haşim lehine karar vermişti. Münafere sonunda Haşim Ümeyye'den aldığı develeri keserek orada bulunanlara yedirmiş, Ümeyye ise Şam'a giderek on yıl burada kalmıştı(4).

Haşim'in ölümünden sonra Mekke idaresini Muttalib b.Abdumenaf üstlenmişti(5). Nitekim Abdumenaf oğullarından Haşim ve Muttalib

1 İbnu'l-Esir, I, 454.

2 İbn Sa'd, I, 55.

3 Taberi, *Tarih*, II, 252; İbn Sa'd, I, 54-55; geniş bilgi için bkz. Victor Sehhab, *İlafu Kureyş rihletu 'ş-şita ve 's-sayf*, Beyrut 1992, 201 vd.

4 İbn Sa'd, I, 56.

5 Yakubi, I, 244.

aileleri arasında bir birlik vardı. Buna mukabil Abduşems ve Nevfel aileleri de bir ittifak oluşturmuşlardı(1).

Haşim ticari bir sefer için Şam'a giderken Medine'den geçmiş, burada Selma b.Amr ile evlenmişti. Haşim'in ölümünden sonra, bu evlilikten olan oğlu Şeybe (Abdumuttalib) Medine'de kalmıştı. Daha sonra Muttalib yeğeninin Medine'de olduğunu öğrenince onu Mekke'ye getirmiş, kendisinin vefatından sonra da yerine Abdumuttalib geçmişti(2). Muttalib'in henüz hayattayken "Babanın yerine sen daha layıksın" diyerek idareyi Abdumuttalib b.Haşim'e devrettiği de rivayet edilmektedir(3).

Abdumuttalib'in Mekke idaresine geçişine Harb b.Ümeyye muhalefet etmiş, hakeme müracaat edilmesi sonucunda hakemin kararı ikinci kez Haşimiler lehine olmuş ve idare Abdumuttalib'de kalmıştı(4).

Zemzem kuyusunun bulunarak tekrar hacıların hizmetine sunulması da Abdumuttalib döneminin en önemli olaylarından birisidir(5).

Abdumuttalib'in vefatından sonra nüfuz ve iktidar, Haşimilerden daha kalabalık ve daha zengin olmaları nedeniyle, Emevilerin eline geçti(6). Bu dönemde Mekke reisliğini yürüten Harb b.Ümeyye'nin

1 İbn Sa'd, I, 59.

2 Taberi, *Tarih*, II, 246-251.

3 Yakubi, I, 246.

4 İbn Sa'd, I, 68. Abdumuttalib ve Harb b.Ümeyye arasındaki anlaşmazlık hakkında geniş bilgi için bkz. İbn Habib, *Münemmak*, 90-94.

5 Bu olayın teferruatı hakkında geniş bilgi için bkz. İbn İshak, 2-6; Yakubi, I, 246-247; İbn Kesir, II, 244-246.

6 Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi, *İslam tarihi*, I-II, İstanbul 1971, I, 120.

ölümünden sonra ise riyaset Abdumenaf oğulları arasında dağıldı(1).

1 İbn Habib, *Muhabber*, 165.

II.BÖLÜM

DİNİ-SİYASİ-İDARİ MÜESSESELER

A-MELE'

İzzet Derveze medeni dünya ile ilişkisi bulunan ve ahalisi küçümsenmeyecek derecede medeni olan Mekke gibi bir beldenin hükümet güçlerinden ve yargı organlarından yoksun olmasını makul karşılamaz. “İnsanların içlerine korku salan, bazılarının haklarını koruyan, adetlerini geleneklerini, değişik görevlerini yerine getiren, azgınları, kötülerini, bozguncuları ve sapıkları durduran, onlara hadlerini bildiren bir hükümet olmadığını söylemek, bunların hepsinin yalnız asabiyetin dağılımı ve organizesi ile gerçekleştiğini -ki sosyal asabiyet ne kadar güçlü ve etkili olsa da- ifade etmek doğru olmaz.” diyerek bu görüşüne Kur'an-ı Kerim'de “hapis, bekçi, ordu, mülk, sözleşme,barış” gibi kavramların kullanılmasını delil gösterir. Kur'an-ı Kerim'de bu kavramların kullanılmasının bunların Mekke toplumunda bilindiğine ve mevcudiyetine delalet ettiğini, buna bağlı olarak Mekke'de bir nevi hükümetin olduğunu söyler(1).

1 İzzet Derveze, *Kur'an'a göre Hz.Muhammed'in hayatı* (çev.Mehmet Yolcu), I-III, İstanbul 1983, I,201-206.

Bazı araştırmacıların “Mekke Cumhuriyeti”(1), “Tacirler Cumhuriyeti”(2), “*Mele*’ Hükümeti”(3) gibi ifadeler kullanmaları onların da Mekke’de bir nevi devlet olduğu fikrini benimsediklerini göstermektedir.

Mekke’de bir devletin mevcudiyetini iddia etmek pek kolay görünmese de Mekke’yi basit bir kabile şehri olarak da görmek mümkün değildir. Bu itibarla Mekke’de, bir devletin fonksiyonlarını karşılayan kendine has bir sistem olduğunu söyleyebiliriz ki bu, “*mele*” ismi verilen seçkinler zümresinin kararlarını esas alan bir idare şekliydi.

Arap dili alimleri ise *mele*’ kelimesini, bir kavmin, görüşüne müracaat edilen ileri gelenleri, eşrafı, liderleri, şöhret sahipleri veya idari meseleler için toplanıp nasihat eden topluluk diye tarif ederler (4).

Mele’ kelimesi “kavm, raht” gibi müfredi olmayan cemi’ bir isimdir. İbn Atıyye aslında *mele*’ kelimesinin “kavmin toplamı” anlamına geldiğini ancak eşrafın bütün kavmi temsil edebilmeleri özelliğinden dolayı onlara *mele*’ dendiğini söyler. Buna bağlı olarak da *mele*’ in sözleri ve kararlarından doğan mesuliyet cemiyetin tamamına ait olmaktadır (5).

1 Vida, “Kusayy”, *İ.A.*

2 Lammens, “Mekke”, *İ.A.*

3 Şerif, 17.

4 İbn Manzur, I, 159; Zeynuddin Ahmed b.Ahmed ez-Zebidi, *Tacu’l-arus*, I-X, Mısır 1306h., I, 119.

5 Elmalılı, II, 827.

Ferra'nın *Meani'l-Kur'an*'daki ifadesine göre ise *mele*' içinde kadınların bulunmadığı erkek topluluğu anlamındadır (1).

Bütün bu tanımlara göre *mele*'; cemiyetin ileri gelen erkeklerinden müteşekkil, içtimai meselelerde cemiyetin tümü adına söz söyleme yetkisine sahip, aynı görüş üzerinde ittifak etmiş bir gruptur.

Mekke'deki *mele*' kavramını ve *mele*'in işlevini anlayabilmek için önce bu kelimenin Kur'an-ı Kerim'deki kullanımını incelememiz gerekir. *Mele*' kelimesi Kur'an-ı Kerim'de pek çok defa geçen, siyaset ve toplum bilimleri ıstılahı olarak şayan-ı dikkat bulunan bir kelimedir. Müfessirler genellikle bu kelimeyi vücut ve eşraf manasıyla tefsir ederler (2). Ancak burada dikkat edilmesi gereken husus, *mele*' den maksadın vücut ve eşrafın ferdi kişilikleri değil, cemiyet kişilikleri olduğudur. Ragıb el-İsfehani'nin Müfredat'ında belirttiği üzere *mele*' bir görüş üzerinde birleşen cemaat anlamındadır(3). Buna göre vücut ve eşrafın birbirinden farklı olan münferit kişilikleri *mele*' tabirinin kapsamı dışında kalır (4).

1 Ferra, *Meani'l-Kur'an*, I-III, Beyrut 1980, I, 383.

2 Bkz. Ebu Cafer Muhammed b.Cerir et-Taberi, *Camii'l-beyan an te'vili ayi'l-Kur'an* (tah.Mahmud Muhammed Şakir) I- , Kahire 1979- , V, 291; VII, 499; XII, 18; XV, 155, 166, 177, 295, 466; XVI, 116 ve diğer tefsirlerde ilgili ayetler.

3 Ebu'l-Kasım Hüseyin b.Muhammed er-Ragıb el-İsfehani(502/1108), *Mu'cemu müfredati elfazi'l-Kur'an* (tah.Nedim Maraşlı), Beyrut tarihsiz, 492.

4 Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak dini Kur'an dili*, I-IX, İstanbul 1935-8, IV, 2226-2228.

Kur'an- Kerim'de *mele'* kelimesi iki yerde melekler kastedilerek "mele-i a'la" tabiri ile diğerlerinde ise tamamı geçmiş ümmetlerle ilgili olmak üzere yukarıda tanımlanan mana ile toplam 30 kadar ayette geçmektedir. Bu ayetlerde *mele'*in toplum adına görüş beyan etmesinden veya bir mesele hakkında *mele'*e danışılmasından bahsedilmektedir.

Kur'an-ı Kerim'de *mele'* denilen bu meclisten bu kadar sık bahsedilmesi Hz. Peygamber'in onun nasıl işlediğini gözleri ile gördüğü kanaatini doğurmaktadır(1).

Bu meclis zengin ve nüfuzlu ailelerin reislerinden meydana gelmekteydi. Bu meclise dahil olmanın yolu seçim veya asalet değil, daha ziyade ifa edilen hizmetler ile zeka ve servetin itibarı idi(2). Ancak azadlı kölelerin (Mevla), akdi kardeşlerin (dahil), anlaşmalar ile Mekkeli ailelere girmiş yabancıların (halif), muvakkaten himaye altında bulunanların (car) bu umumi istişare heyetine katılmalarının mümkün olup olmadığı hakkında yeterli bilgiye sahip değiliz(3).

*Mele'*in kuralları ve yetkileri kesin bir şekilde belirlenmiş bir müessese olmadığını daha çok manevi bir nüfuza sahip olduğunu görüyoruz. *Mele'*in verdiği kararları infaz gücü yoktu. Zira her kabile kolunun kendi istiklaline sahip oluşu prensibi *mele'*in kararlarına uyulmasından daha öncelikli idi. Bu nedenle ancak bütün kabile reislerinin aynı fikirde ittifakları halinde *mele'*in kararları yürürlüğe

1 Lammens, "Mekke", İ.A.

2 Lammens, "Mekke", İ.A.

3 Hamidullah, *İslam Peygamberi*, II, 850.

konulabiliyordu(1). *Mele*’in hiçbir zorlama vasıtası olmadığı için ancak ikna yolu ile isteklerini kabul ettirmesi mümkün oluyordu. Arap toplumunda belagatin önemi de buradan geliyordu. *Mele*’ umumi menfaat icap ettirdiği zaman kişilerin tabii imtiyazlarına dokunmadan, manevi bir tazyik yapabiliyordu(2).

Mekke çevresindeki kabilelerde de Mekke’dekine benzer bir istişare sistemi uygulanmakta idi. Kabile reisi önemli meselelerde, harp ve barış kararlarında kabilesinin ileri gelenlerinden görüşlerini açıklamalarını istiyordu. Reis öldüğünde yeni reisi kabilenin ileri gelenleri toplanarak seçerlerdi(3). Ancak Mekke’deki *mele*’ durumu ve eğilimleri açısından diğer kabile meclislerinden farklılaşmıştı. Zira Mekke açık kabilevi geleneklerine rağmen badiyeden uzak medeni bir merkezdi(4).

Mekke’de *mele*’ hakimiyetine dayanan bir sistem uygulandığını, monarşik bir idarenin kesinklikle kabul görmediğini tesbit edebilmekle beraber bu sistemin detaylarını çok net bir şekilde ortaya koymak için yeterli bilgi ve malzemeye sahip bulunmamaktayız.

1 Nebih Akil, *Tarihu’l-arabi’l-kadim ve asri’r-Rasul*, Dımeşk 1983, 138.

2 Lammens, “Mekke”, *İ.A.*

3 C. Ali, V, 236- 237.

4 Abdülaziz Duri, *İlk dönem İslam tarihi-bir önsöz* (çev. Hayreddin Yücesoy), İstanbul 1991, 74.).

B-UMUR-İ AŞERA

Mekke siyasi yapısı hakkında *umur-i aşera* (on bakanlık) sisteminden bahsedilmektedir(1). Ancak bu *umur-i aşera* sistemini tam bir netlikle ortaya koymakta bazı güçlükler görünüyor. On sayısının toplumda yürütülen işlerin veya bu işleri yürüten ailelerin sayısını ifade ettiği şeklinde iki ayrı görüş ortaya koyabiliriz.

Kaynakların bildirdiğine göre İslam'ın zuhurunda Kureyş, on kola ayrılmıştı. Kureyş dışındaki kabileler tarafından yürütülen vazifeler bir yana, bu son dönemde Kureyşlilerin yürüttüğü amme hizmetlerinin sayısı onu fazlasıyla aşıyordu. Fakat bu hizmetler Kureyşli on aile arasında taksim edilmişti(2). Bu vazifelerin ailelere göre dağılımı şöyledir:

Benu Haşim: Sikaye

Benu Ümeyye: İkab

Benu Nevfel: Rifade

Benu Abduddar: Liva-Sidane-Hicabe-Nedve

Benu Esed: Meşura

Benu Teym: Eşnak

Benu Mahzum: Kubbe-Einne

Benu Adiy: Sifare

Benu Cumah: Eysar

Benu Sehm: Hukume-Emvalu'l-muhaccera(3).

1 Hamidullah, *İslam tarihine giriş*, 39, 48.

2 Hamidullah, *İslam peygamberi*, II, 846.

3 İbn Abdirabbih, III, 314.

Bunun yanı sıra kaynaklarda Kusayy döneminde Kureyş'e ait olan altı imtiyazdan bahsedilir. Bunlar hicabe, sikaye, rifade, nedve, liva ve riyasettir(1). Kureyş'e ait olan bu altı vazifenin dışında Mekke idaresini ele geçirdiğinde Kusayy'ın dört Arap kabilesinde bulunan imtiyazları kendilerinde bıraktığı da bilinmektedir. Bunlar Alu Safvan, Advan, Benu Malik b.Kinane ve Mürre b.Avfi kabileleri olup(2) ilk üçü icaze, ifaza ve nesi' işlerinin yürütülmesinden sorumlu idi. Ancak Mürre b.Avfi'nin gördüğü vazifenin mahiyeti hakkında bir bilgiye sahip değiliz(3).

Böylece Kusayy döneminde ve Kusayy'a yakın dönemlerde Mekke'de on amme hizmetinin bulunduğu, altısının Kureyş, dördünün de diğer kabileler tarafından yürütüldüğü tesbit edilebiliyor. Ancak daha sonraki dönemlerde bu hizmetlere yavaş yavaş yenileri eklenmiş ve sayı giderek artmış olmalıdır.

Lammens Mekke'deki bu amme hizmetlerinin sayılarında mutabakat bulunmadığını, altı ve on sayılarının zikredildiğini söyler ve bu mutabakatsızlığa dayanarak zikredilen hizmet veya imtiyazların eşrafın övünme duygularını tatmin için uydurulduğunu iddia eder(4). Ancak birbirinden farklı olarak bu iki sayının zikri bir mutabakatsızlık olmayıp, Mekke'deki tüm hizmetler ile sadece Kureyş'in uhdesinde bulunan

1 İbn Habib, *Muhabber*, 165.

2 Taberi, *Tarih*, II, 259.

3 Hamidullah, *İslam peygamberi*, II, 843.

4 Lammens, "Mekke", *I.A.*

hizmetlerin birbirinden ayrılmasının neticesidir. Lammens'in bu noktayı gözden kaçırdığı anlaşıyor.

1-Daru'n-nedve (دار الندوة)

Mekke'de idari ve sosyal bazı işlerin halledilmesi için kurulan belki de yegane müesses merkez, *daru'n-nedve* idi. Nedve kelimesi - النِّدْوَة - kelimelerinden türemiş olup bir kavmin etrafında toplandıkları, gidip geldikleri meclis anlamındadır(1). İbn Sa'd da hayır ve şer için burada toplandıklarından dolayı "*daru'n-nedve*" isminin verildiğini söylemektedir(2). Cahiliye döneminde Kureyş, işlerin halli ve müşavere için burada toplanır(3), Kureyş'in bütün işleri burada görülürdü(4). Evlenme ve nikah merasimleri savaş ve barış kararlarının alınması, mühim işlerle ilgili görüşlerin belirlenmesi, ergenlik çağına gelmiş kızların gömleklerinin (الرِّبْد) giydirilip ailelerine gönderilmeleri gibi işler hep burada gerçekleştirilirdi(5). Yine burada Kureyş'in ileri gelenleri ticari meseleleri görüşürler(6), kervanlar *daru'n-nedveden* yola çıkıp *daru'n-nedveye* dönerlerdi. Ayrıca çocukların sünnet merasimleri de burada yapılırdı(7).

1 Yakut, II, 423.

2 İbn Sa'd , I,50.

3 Ezraki, II, 109.

4 İbn Sa'd, I, 50.

5 İbn Hişam, I, 132.

6 Ahmed Atrıyyetullah, *el-Kamusu'l-İslami*, I-V, 1963, II, 326.

7 İbn Sa'd, I, 50.

Ancak fertler arasında meydana gelen anlaşmazlıkların çözülmesinde *daru'n-nedveden* önce kabile reisleri ve aile büyükleri rol oynardı. Arap adetlerine göre aile içi problemlerin ailede halledilmesi gerekirdi. Böylesi yabancı birisinin karışmasından daha kolay olduğu gibi zaten Araplar aile içi meselelere yabancıların karışmasına izin vermezlerdi(1). Bu tip meseleler Ka'be'nin avlusuna açılan meclislerde, aile mahfillerinde yani “nadi kavm” denilen yerlerde halledilirdi(2) ki her ailenin Mescid-i Haram'da bir “nadi”si bulunurdu(3). Buna göre *daru'n-nedve* ve *mele'* sadece aile ve kabilelerin üstündeki meselelerle ilgilenirdi(4). Hicretten önce Hz. Peygamber'in her kabileden bir temsilci tarafından öldürülmesi, Uhud Savaşından önce müslümanlarla savaşılması kararları da *daru'n-nedvede* verilmişti(5). Ayrıca Abdulmuttalib'in riyaseti ele aldığında *daru'n-nedvede* Benu Haşim'le bir yardımlaşma ve eşitlik anlaşması yaptığını(6), hılfu'l-fudul anlaşmasının da *daru'n-nedvede* akdedildiğini(7) görüyoruz.

Tarihi kaynaklar, *daru'n-nedvenin* fonksiyonu konusunda birbirine benzer rivayetleri zikretmektedirler. Buna göre *daru'n-nedve* bir takım

1 C. Ali, IV, 48.

2 Lammens, “Mekke”, I.A.

3 İbn İshak, 7.

4 C. Ali, IV, 48

5 Atıyyetullah , II, 326

6 İbn Sa'd, I, 66.

7 Mes'udi, II, 277.

dini ve ictimai merasimlerin mekanı olmasının yanı sıra aynı zamanda toplumu ilgilendiren siyasi kararların verildiği bir meclisti. Ancak Lammens, Hartman'ın görüşünü takip ederek bu genel rivayetleri kabul etmemekte, *darü'n-nedvenin* ilk zamanlarda mukaddes bir mekan olduğu fikrini savunmaktadır(1). Ona göre, *darü'n-nedve* ananenin iddia ettiği gibi “Kureyşlilerin ayan meclisi” değil, sadece bir takım ictimai ve dini kutlamaların yapıldığı bir yerdi. G. Levi Della Vida da Sami mabedler civarında dini vazifeler yüklenmiş hususi binalar bulunduğunu ve *darü'n-nedvenin* de bunlardan birisi olduğunu söyleyerek bu görüşü desteklemektedir(2). Mantık olarak sağlam görünmesine rağmen yeterli delillere sahip olmayan bu görüşü(3) kolayca benimsemek pek uygun görünmüyor. Zira bu konudaki tarihi rivayetleri hiç bir gerekçeye sahip olmadan reddedemeyiz. Ancak, bu konunun tartışmaya açılması gerektiğini söyleyebiliriz.

Darü'n-nedve ile ilgili bir başka mühim nokta da buraya kimlerin üye olabileceği meselesidir. Kaynaklar bu konuda yalnızca Kureyşe mensup olma ve 40 yaşını doldurma şartlarını zikrediyor(4). Araplara göre 40 yaş olgunluk yaşı olduğu için, istişare ve toplantılara katılmanın alt sınırı olarak bu yaşı tesbit etmişlerdi. Ancak keskin bir zekaya ve isabetli görüşlere sahip birisini bulduklarında onun da *darü'n-nedveye* katılmasına

1 R. Paret, “Dar al-Nadwa “, *E.I.2.*

2 G. Levi Della Vida “Kusayy”, *I.A.*

3 Bkz. R. Paret, “Dar al-nadwa”, *E.I.2.*

4 Ezraki, I, 109.

izin verilirdi(1). Nitekim Ebu Cehil aralarında bir anlaşmazlık olduğunda Kureyşlilerin hakem tayin ettikleri bir kişiydi ve bu özelliği nedeniyle genç yaşında *daru'n-nedveye* alınmıştı(2). Ayrıca Kureyş'ten Hakim b.Huzam adındaki kişinin de 15 yaşında iken *daru'n-nedveye* girdiği rivayet edilmektedir(3).

Daru'n-nedve üyeleri hakkında M.Şemseddin de şu bilgileri vermektedir: “Kureyş’e merkez olan Mekke Kusayy’dan itibaren bir belde, Kureyş kabilesi de batnlardan mürekkep aşırı bir cemiyet halini almıştı. Kureyş’i idare eden *daru'n-nedve* şurası her batnın ileri gelenlerinden mürekkep bir senato idi. Abdulmuttalib’in hayatında senatoyu teşkil edenler Kusayy hanedanının rüesası idi. Bunların idaresi bir oligarşi mahiyetinde idi. Abdulmuttalib’in evahir-i hayatına doğru Mekke senatosu on asilzadeden mürekkepti. Bunlardan teşekkül eden *daru'n-nedveye* “onlar meclisi” denilirdi. (...) Bu senatoya ancak 40 yaşını ikmal edenler girebilirdi”(4).

Mekke’nin sosyal hayatında çok mühim bir yer tutan *daru'n-nedveyi* Rasulullah’ın beşinci dedesi Kusayy b.Kilab b.Mürre, Mekke hakimiyetini ele geçirdiği zaman kurmuştu. İbnu’l-Kelbi’nin beyanına göre

1 C. Ali, I, IV, 47.

2 Ebu Osman Amr b.Bahr b.Mahbub el-Kinani(255/869), *Rasailu Cahız* (tah.Abdulemir Ali Mühenna), Beyrut 1988, I, 213

3 C. Ali , IV, 47.

4 M. Şemseddin (Günaltay), “Kable’l-İslam araplarda içtimai aile”, *Daru’l-Fünun İlahiyat Fakültesi mecmuası*, Teşrin-i sani 1926, I/4, 74-104.

burası Kureyş'in Mekke'de inşa ettiği ilk evdi(1). Bu binanın kapısı ise Ka'be'ye doğru açılmıştı(2). Kusayy ölümünden önce Mekke'de ihdas ettiği vazifeleri dağıtırken *daru'n-nedveyi* oğlu Abduddar'a bıraktı. *Daru'n-nedvenin* idaresi daha sonra Abdumenaf b.Abduddar'a ondan sonra da oğlu Haşim'e ve onun soyuna bırakıldı(3).

Daha sonraları bu imtiyaz Abduddar oğullarının elinden çıkarak Hakim b.Huzam b.Huveylid b.Esed b.Abduluzza'ya geçti. Hakim ise hilafeti döneminde burayı yüzbin dirheme Muaviye'ye sattı(4). Böylece *daru'n-nedve* hacc ve umre için Mekke'ye gelen Emevi ve Abbasi halifelerinin ikametinde kullanılmaya başlandı(5).

2-Rifade (الرفادة)

Rifade, her hac mevsiminde hacılara yiyecek temini için Kureyş'in mallarından verdikleri bir vergi(6) ve bu verginin toplanıp, gerektiği şekilde sarfedilmesini sağlama görevi, yani bir çeşit maliye vazifesi idi(7). İlk defa Kusayy tarafından ortaya konmuştu. Kusayy Kureyş'ten böyle

1 Ya'kut, I, 423.

2 İbn Hişam, I, 132.

3 Ezraki, I, 110; II, 110.

4 İbn Hişam, I, 131 Ezraki'deki rivayete göre ise Muaviye'ye *daru'n-nedve*'yi satan kişi Abduddar oğullarından İbn Rahin el -Abderi idi. Ezraki, II, 110

5 Fiğlalı, “*Daru'n-nedve*”, D.İ.A

6 İbn Hişam, I, 137.

7 Hamidullah, *İslam tarihine giriş*, 49; *İslam Peygamberi*, II, 861.

bir vergi istemek için yaptığı konuşmasında şöyle demişti: “Ey Kureyş halkı! Siz Allah’ın komşuları ve Beytu’l-Haram ahalisisiniz. Hacılar Allah’ın misafiri ve beytinin ziyaretçileridir. İkrama en layık misafirler onlardır. Hac mevsiminde onlara yiyecek ve içecek ikram edin.” Böylece Kusayy Kureyş’ten aldığı vergilerle azığı bulunmayan hacılara yemek vermeye başladı(1).

Hamidullah’ın değerlendirmesine göre Kusayy Huzaa’dan Ka’be velayetini aldığı zaman hac için Mekke’ye gelen yabancıların bu iktidar değişimini hoş karşılamayacaklarını düşünmüş ve kendi liderliğini yabancı hacılara da kabul ettirebilmek için *rifade* müessesesini kurmuştu. Böylece Kusayy’dan misafirperverlik gören araplar onun Ka’be nazırlığı vazifesini benimseyeceklerdi(2).

Kusayy’ın *rifade* müessesesini kurarken sadece hacılara bir hizmet sunma amacıyla olmadığı Kureyş’in bu göreve atfettiği değerden anlaşılmaktadır. O dönemde araplar arasında birisine yemek yedirmek ikramın ötesinde bir anlam taşırdı. Yemek yediren kişi ile yiyen arasında bir *hulf* akdedilmiş sayılırdı. Kureyş’in Arap yarımadasının dört bir yanından gelen hacılara yemek yedirmesi de bütün bu kabileler ile arasında siyasi bir bağ oluşmasını sağlıyor ve böylece bu kabilelerin bölgelerinden geçen Kureyş kervanları tabii bir anlaşma çerçevesinde emniyet altına alınmış oluyorlardı(3).

Kusayy’dan sonra Kureyş arasında çıkan ihtilaflar neticesinde

1 Taberi, *Tarih*, II, 260.

2 Hamidullah, *İslam tarihine giriş*, 37-38.

3 Şerif, 29.

rifade vazifesi Abdumenaf oğullarına verilmişti. Abdumenaf oğulları içinde de bu hizmeti Haşim'in üstlendiğini görüyoruz. Hacılar geldiğinde Haşim Kureyş'e hacıların Allah'ın misafirleri olduğunu hatırlatan, Kureyş'i vergilerini vermeye teşvik eden bir konuşma yapardı. Bu konuşmalarından birisinde geçen "Eğer benim malım yetseydi size bu vergiyi yüklemezdim" sözü Haşim'in hacılara karşı cömertliğini gösteren bir ifadedir(1). Haşim döneminde sabit bir miktar olarak bu iş için herkesten 100 miskal alındığı rivayet edilmektedir(2).

Rifade vazifesi Haşim'den sonra kardeşi Muttalib'e, daha sonra da Abdulmuttalib'e geçmişti(3). İbnu'l-Kelbi ise İslam'ın zuhurunda *rifadenin* Benu Nevfel'den Haris b.Amir'in vazifesi olduğunu kaydeder(4). Bu vazifenin Abdulmuttalib'den Benu Nevfel'e nasıl geçtiğine dair bir bilgiye rastlanamamıştır.

3-Sikaye (السقاية)

Sikaye, Mekke'ye geldiklerinde, Arafat'a gittiklerinde, oradan Mina'ya döndüklerinde hacılara su ulaştırma görevini yerine getirmektir(5).

Mekke'de su azdı. Hacıların susuzluktan sıkıntıya düşüp Mekke'yi terketmek zorunda kalmaması için iyi bir organize ile hacılara su

1 İbn Hişam, I, 143.

2 İbn Sa'd, I, 58.

3 İbn Hişam, I, 150.

4 İbn Abdirabbih, III, 314.

5 Derveze, I, 192.

ulaştırılması gerekiyordu. Bu yüzden *sikaye* işi Kureyş'ten büyük bir inayet görmüş, resmi bir vazife haline gelmişti(1).

Sikaye vazifesini ihdas eden kişi Kusayy'dır. Kusayy deriden bir havuz yaptırarak, bunu suyla doldurmuş, bu havuzdan Arafat, Mina ve Mekke'de hacılara su dağıtmıştı(2). Kusayy'dan sonra *sikaye* Abdumenaf oğullarına, Abdumenaf oğulları arasından da Haşim'e geçmişti(3). Haşim deriden yapılmış bu havuzu o dönemde kapalı olan zemzem kuyusunun bulunduğu yere koyarak Mekke ve civarındaki kuyulardan getirilen sularla dolduruyor ve bu suyu hacılara ikram ediyordu(4). Bu vazife Haşim'den sonra Muttalib'e, daha sonra da Abdulmuttalib b.Haşim'e verilmişti(5). Abdulmuttalib'in zemzem kuyusunu bulması *sikaye* vazifesine yeni bir boyut kazandırmış, hacılara su temininde artık diğer kuyular kullanılmaz olmuştu. Böylelikle bu vazife "*sikayetü zemzem*" (سِكَايَةُ زَمْزَم) halini almış, Abdumenaf oğulları için de Hz.İsmail'in kuyusundan hacılara su dağıtmak Kureyş'e ve diğer Araplara karşı bir övünme vesilesi olmuştu(6). Abdulmuttalib'in ölümünden sonra *sikayetü zemzem* vazifesini oğlu Abbas devralmış ve İslam öncesinde bu vazifeyi yerine getiren son kişi olmuştur(7).

1 Şerif, 28

2 İbn Sa'd, I, 52.

3 İbn Hişam, I, 140,143.

4 İbn Sa'd, I, 58.

5 İbn Hişam, I, 144,150.

6 İbn Kesir, *Bidaye*, 246-247.

7 İbn İshak, 47.

Mesudi'nin *Mürucu'z-zeheb*'inde, diğer kaynaklarla çelişen “Abdulmuttalib, *rifade* ve *sikayeyi* kuran ilk kişidir” ifadesinin yer alması(1) bu müesseselerin kuruluş tarihi konusunda bir ihtilaf doğurmuştur. Haşim dönemindeki ticari hamlelerden önce Mekke'nin ekonomik gücünün tüm hacılara yiyecek-içecek temin etmeye yeterli olamayacağı dolayısıyla *sikaye* ve *rifadenin* Mes'udi'nin rivayetinde olduğu gibi Abdulmuttalib döneminde tesis edilmiş olması gerektiği görüşünün yanısıra Mekke'deki bu ticari gelişimden önce Ka'be'yi ziyarette gelen hacıların çok az sayıda olduğu, Mekke iktisadi gücünün bu az sayıdaki hacıya *rifade* ve *sikaye* hizmetlerini götürmeye kafi geldiğini savunanlar da vardır(2).

4-Liva (الواء)

Liva, Kureys'in bayrağını taşımak imtiyazıdır(3). Bu imtiyaz Kusayy'dan sonra Abduddar oğullarına bırakılmıştı(4). İslam'dan önce bu vazifeyi yürüten son kişi ise Abduddar oğullarından Osman b.Talha'dır(5).

Livadan farklı olarak bir de “*ukaab*” imtiyazı vardı ki bu da Benu Ümeyye'ye aitti. Bu vazifeyi elinde bulunduran kişi, savaş durumunda

1 Mes'udi, II, 127.

2 Sehhab, 228.

3 Fayda, *Halid*, 31.

4 İbn Hişam, I, 140.

5 İbn Abdirabbih, III, 314.

ukaab denilen sancağı çıkarır ve o savaş için tesbit edilen kumandana teslim ederdi. Eğer bir kumandan üzerinde mutabakata varılamamışsa ukaab bu sancak muhafızında kalır, ona öncelik tanınırdı(1).

Liva ile *Ukaab* arasındaki farkın ve bu farklılığın pratikte ne gibi bir gayesinin olduğunun tesbiti oldukça zordur ve bu konuda yeterli bilgi bulunmamaktadır(2).

5-Hicabe (الحجابه)

Hicabe, Ka'be'nin anahtarlarını elinde bulundurma imtiyazı olup, bu imtiyaza sahip olan kişiden izin almaksızın kimse Ka'be'ye giremezdi(3).

Hicabe dini bir imtiyaz gibi görünmekle birlikte kaynaklarda bu imtiyaza sahip olan kişinin dini konularda bilgili olması veya dini bir kişiliğinin bulunması gibi bir şarttan bahsedilmemektedir(4).

Kusayy'dan önce Huzaa'nın elinde olan bu imtiyaz(5) Kusayy'ın Mekke'ye gelişi ile birlikte Kusayy nesline intikal etmiş oldu(6). Daha sonra Ahlaf-Mutayyebun gruplaşmalarının neticesinde yapılan taksimde hicabe görevi Abdudhar oğullarına verilmiş(7), bundan sonra bu hizmet

1 İbn Abdirabbih, III, 314.

2 Hamidullah, *İslam Peygamberi*, II, 862.

3 İbn Hişam, I, 131 (dipnot 3).

4 Akil, 240.

5 Yakubi, I, 238.

6 İbn Habib, *Muhabber*, 165.

7 İbn Hişam, I, 140.

Abduddar oğulları tarafından yürütülmüştü. İslam'ın zuhurunda ise bu imtiyaz Osman b.Talha'ya aitti(1).

Kaynaklarda *hicabeden* farklı bir vazife olarak değerlendirilen “*sidane*” yani ma'bedin muhafazası(2) da Abduddar oğullarından Osman b.Talha'nın elinde idi(3).

Bir de Mescid-i Haram'ın imar edilmesi anlamına gelen “*imare*” görevi vardı ki İzzet Derveze'nin değerlendirmesine göre *imare* ve *hicabe* aynı aile tarafından yürütülen bitişik geleneklerdi(4). Buna göre *imare*, *hicabe* ve *sidanenin* birbirlerini tamamlayan ve genellikle tek elden yürütülen üç ayrı vazife olduğu söylenebilir.

6-Riyaset (الرياسة)

Mekke'nin liderliği imtiyazıdır. Birinci bölümde tarihi seyir içerisinde *riyasetin* intikali teferruatıyla ele alınmıştı. Burada yalnızca *riyasetle* bağlantılı olduğu anlaşılan diğer bir imtiyaza, “*kavdu'l-cuyuş*” (قود الجيوش) vazifesine işaret etmekle yetinilecektir.

Kusayy ele geçirdiği imtiyazları oğulları arasında taksim ettiği zaman *kavdu'l-cuyuş* (ordunun sevki) vazifesini Abdumenaf'a vermişti. Abdumenaf'tan sonra bu vazifeyi sırasıyla Abduşems, Ümeyye b.Harb ve Ebu Süfyan ifa ettiler(5).

1 İbn Abdirabbih, III, 314.

2 Hamidullah, *İslam Peygamberi*, II, 854.

3 İbn Abdirabbih, III, 314.

4 Derveze, I, 192.

5 Zebidi, II, 477.

Hamidullah'ın değerlendirmesine göre *riyaset* ve *kavdu'l-cuyuş* aynı vazifenin barış zamanında kabile başkanı, savaşta ordu kumandanı olacak şekilde iki ayrı görünüşüdür. Zira kaynaklar her iki vazife için aynı kişileri zikretmektedirler(1).

7-İcaze (الإجازة)

Hacc esnasında fecir vakti Mina'ya doğru hareket etmek üzere bir gecenin geçirildiği Müzdelife'deki toplanmada gerekli olan hacc erkanını yürütme imtiyazıydı(2).

Bu görev Mudar soyundan gelen Gavs b.Mürr oğullarına aitti. Gavs b.Mürr'ün Cürhüm kabilesine mensub olan annesi bir oğlu olursa Allah'a adayacağına söz vermişti. Annesinin bu vaadi sebebiyle Gavs b.Mürr Cürhüm kabilesinden olan dayılarıyla birlikte Ka'be işlerine bakmaya başladı. Daha sonra da icaze vazifesini üstlendi. Kendisinden sonra da bu görev Gavs b.Mürr oğullarında kaldı(3). *İcaze* görevini yürüten bu aileye Sufe (صوفة) ismi de verilmekteydi(4). Bir ara Sufe ailesinin nesli tükendiği için bu görev Gavs b.Mürr'ün kardeşi Temim'in(5) torunları olan Benu Sa'd b.Zeydumenat ailesine intikal etti. İslam'ın geldiği dönemde bu aileden Kerb b.Safvan bu işi yürütmekteydi(6).

1 Hamidullah, *İslam Peygamberi*, II, 862.

2 Hamidullah, *İslam Peygamberi*, II, 855.

3 İbn Hişam, I, 125.

4 Bu ismin verilış nedeniyle ilgili farklı rivayetler için bkz. Süheyli, II, 35-36.

5 Yakubi, I, 238.

6 İbn Kesir, *Bidaye*, II, 206.

8-İfaza (الإفازة)

İfaza Arafat'ta haccın erkanını yürütme göreviydi. Bu görevi yürüten kişi, ilk kimse olarak bu mahalden hareket edip çıkma imtiyazına sahipti. Bu görevin mahiyeti tıkanıklık ve karışıklığı bertaraf edecek şekilde hacılara Arafat'tan çıkış izni vermekten ibaretti(1).

İfaza görevi Advan kabilesine aitti. İslam'dan önce bu işi yürüten son kişi de bu kabilede olan Ebu Seyyare Umeyle b.el-A'zel idi(2).

9-Nesi' (النسيء)

Çeşitli medeniyetlerin kullandığı takvimlerde zamanın bölümlere ayrılma biçimi kültüre özgü veya siyasi tercihlere bağlı olsa bile eski çağlardan beri dünyanın farklı bölgelerinde kullanıldığı bilinen takvimler, gök cisimlerinin hareketindeki düzenliliği yansıtır. Bunun nedeni gök cisimlerinin zamanı ölçmekte esas alınabilmeye uygun, düzenli bir değişime sahip oluşudur. Gök cisimleri arasında ayın, iki yeni ay arasındaki sürenin nisbeten kolay hesaplanabilmesi nedeniyle, özel bir yeri olmuş, ay neredeyse tabii bir zaman ölçeği olarak seçilmiştir. Öte yandan ay takvimi, mevsimlerin başlangıcının önceden hesaplanmasına uygun değildir. Oysa bir çok medeniyet için mevsimlerin önceden tahminine ihtiyaç vardır. Bu itibarla eski Mısır ve Mezopotamya uygarlıklarında olduğu gibi bazı toplulukların pratikliğinden dolayı ay takvimi kullanıp, mevsimlerin takvime göre yer değiştirmesini engellemek için de ay takvimi

1 Hamidullah, *İslam Peygamberi*, II, 855.

2 İbn Hişam, I, 128.

ile güneş takvimini denkleştiren bir takım yöntemler uyguladıklarını görüyoruz(1).

Mekke toplumunda görülen, Hamidullah'ın "takvim bakanlığı" diye nitelendirdiği "nesi" uygulaması(2) da benzeri bir ay takvimini güneş takvimine denkleştirme faaliyetidir. Ancak *nesi*' uygulamasının diğer medeniyetlerdeki benzerlerinden en büyük farkı, bu uygulamanın o dönem arap toplumuna ait "haram aylar" kültürüyle yakından ilgili oluşudur.

Nesi (النسي) kelimesi (نَسَا - يَنْسَى - نَسَا) kökünden türemiş olup sözlükte "ertelemek" anlamına gelmektedir(3). İslam öncesi arap toplumunun kültüründe ise savaşılmaması haram olan aylardan birisinin haramlığını başka bir aya ertelemek anlamını taşır(4).

Mekke toplumunda *nesi*' vazifesi Kinane ailesine aitti. Bu kabile arapların fakihleri kabul ediliyordu. Haram aylarla ilgili meseleler sadece onlara danışılıyordu(5). *Nesi*'i ilk defa gerçekleştiren kişi Mudar kabilesinin Benu Malik b.Kinane kolundan olan Huzeyfe b.Abd b.Nühm b.Adiyy b. Amir b.Sa'lebe b.Haris b.Malik b.Kinane idi(6). Bu şahıs aynı zamanda Kalammes (قلمس) diye de anılıyordu(7). Daha sonra bu vazife

-
- 1 Sabri Tekay, "Takvimin evrimi", *Bilim ve teknik dergisi*, Ocak 1994, 6-12.
 - 2 Hamidullah, *İslam Peygamberi*, II, 790.
 - 3 Zebidi, I, 124.
 - 4 Mahmud Şükri el-Bağdadi Alusi, *Buluğu'l-ereb fi ma'rifeti ahvali'l-arab* (tah. Muhammed Behced Eseri), I-III, Betrut tarihsiz, III, 71.
 - 5 İbn Habib, *Muhabber*, 156.
 - 6 İbn Habib, *Muhabber*, 157; Taberi, *Tarih*, II, 286.
 - 7 Yakubi, I, 232.

sürekli babadan oğula intikal etmiş İslam döneminde Cenade b.Avıf b.Ümeyye b.Kal' b.Abbad b.Kal' b.Huzeyfe ile sona ermişti(1).

Nesi' vazifesinin yine aynı aileden olan Süreyr b.Sa'lebe b.Haris b.Malik b.Kinane' ye ait olduğuna dair bir rivayet de vardır(2).

Nesi' işlerini yürütmek Araplar arasında bir imtiyaz ve övünme vesilesi kabul ediliyordu. Benu Kinane'den Umeyr b.Kays'ın, kabilesini insanların en yüceleri diye nitelendirdiği bir şiirinde "Helal ayları haram kılan erteleyiciler biz değil miyiz?" ifadesini kullanması(3) yine bir başka şairin "Ayları erteleyen Kalemme bizdendir" diyerek övünmesi(4) bunu göstermektedir.

Nesi' işleminin nasıl gerçekleştirildiği hakkında farklı rivayetler ve farklı yorumlar bulunur. İbn İshak her sene sonuna bir ay ilave edildiğini böylece on iki senede bir, bütün ayların doğru yerlerine geldiğini söyler(5). Fakat diğer rivayetleri de gözönünde bulundurduğumuzda İbn İshak'ın bu rivayetini olduğu şekliyle kabul edemiyoruz. Bu kadar basit bir işlemi bir kabilenin şeref kabul ederek üstlenebileceğini düşünmek de pek mümkün görünmüyor. İbn İshak'ın rivayetini Süheyli'nin haccın her yıl on bir gün geciktirildiği rivayetiyle(6) birlikte mütalaa edersek ay ilave etme işinin her sene değil üç senede bir yapıldığı neticesine varabiliriz.

1 İbn Habib, *Muhabber*, 157.

2 Ya'kubi, I, 237.

3 İbn Kesir, *Bidaye*, II, 206-207.

4 Alusi, III, 73.

5 İbn İshak, 79.

6 Süheyli, I, 249.

Bilindiği gibi Kameran yıl 354, şemsi yıl ise 365 gündür. Kameran yıla göre yapılan hacc, şemsi yıla göre her sene bir öncekinden on bir gün öncesine tesadüf eder, böylece hac mevsimi tabii seyri içinde bütün mevsimlere denk gelirdi. Fakat Mekkeliler haccın her zaman bahara denk gelmesini istiyorlardı. Bu sebeple her üç seneden sonra seneye bir on üçüncü ay ilave ediyorlardı. Buna rağmen üç günlük bir fark kalıyordu. Bu üç günler de bir aya tamamlandığında seneye ikinci bir “ek ay” ilave ediliyordu(1).

Bu şekilde kameri takvimi şemsi takvime denkleştirme çabasının sonucu olarak haram ayların gerçek yerlerinin değişmesinin yanısıra doğrudan haram ayların diğerleriyle değiştirilmesi şeklinde gerçekleşen ikinci tarz bir *nesi*’ de vardı.

Araplar hangi aylarda savaşmanın haram olduğu konusunda tam bir mutabakata varmış değildi. Rabia ve Mudar kabileleri dört ayı haram sayıyorlardı. Bunlardan zilka’de, zilhicce ve muharremde ittifak etmekle beraber dördüncüsü recebde ihtilaf ediyorlardı. Mudar, recebin cemaziyelahir ile şaban arasında olduğunu, Rabia ise şaban ile şevval arasında olduğunu söylüyordu(2).

Haram aylardan üçünün yerinin değiştirildiğine dair bir rivayete rastlamıyoruz ama muharremin saferle değiştirildiğine dair rivayetler vardır. Bu da iki şekilde gerçekleşebiliyordu. Bazı araplar muharremi safer diye isimlendirip helal kılıyor, saferi de muharrem diye adlandırarak

1 Hamidullah, *İslam müesseselerine giriş* (çev.İhsan Süreyya Sırma), İstanbul 1992, 50.

2 İbn Kesir, *Bidaye*, II, 204.

haram kılıyorlardı(1). Bazıları da bir yıl muharrem ayını birinci safer diye isimlendirerek helal kılıyorlar ertesi yıl haram kılıyorlardı(2). Haram ayların sadece sayısına dikkat edip bu ayların hususiyetine dikkat etmiyorlardı(3).

Nesi' uygulaması Ka'be'nin önünde ilan ediliyordu. Kinane kabilesinden bu işle görevli olan kişi Ka'be kapısında bir başkası da Haceru'l-Esved'in yanına dururdu(4). Bu şekilde *Nasi'* o senenin *nesi'* uygulamasını açıklar, yardımcısı da daha uzaklara duyurabilmek için onun söylediklerini tekrarlardı(5).

10-Diğer Vazifeler

Kusayy döneminde müesseseleşmiş olan on vazifenin dışında kaynaklarda Kureyş'e ait bir takım vazifelerden daha bahsedilmektedir. Kusayy'ın elindeki imtiyazlar arasında bunların zikredilmemesi o dönemde tam şekillenmediklerini, ancak daha sonraki dönemlerde iyice ortaya çıkarak ciddi müesseseler haline geldiklerini düşündürmektedir. Bu vazifeler ve bunların İslam öncesi son temsilcileri aşağıda açıklanmıştır.

a-Meşura : (المشورة)

Benu Esed'den Yezid b.Zem'a b.Esved'e aitti. Kureyşli başkanlar

1 Alusi, III, 74; İbn Kesir, *Bidaye*, II, 206.

2 Mes'udi, II, 57.

3 Alusi, III, 71.

4 İbn Habîb, *Muhabber*, 157.

5 Hamidullah, *İslam müesseselerine giriş*, 50.

onunla istişare etmeksizin karar alamazlardı(1). Daru'n-nedvede alınan kararların da bu kişiye gönderildiği, onun onayından sonra uygulamaya konulabildiği söylenmektedir(2).

b-Eşnak :

Kureyş'in diğer kabilelerle arasında geçen hadiselerden dolayı ortaya çıkan kan diyeti ve zarar ziyan tediyesi işlerinin görülmesi, tazminat miktarlarının tesbit edilmesi vazifesidir. Bu vazife İslam'ın zuhurunda Benu Teym'den Hz.Ebu Bekir'in uhdesindeydi. Kendisi bu konuda üzerine bir mesuliyet aldığında Kureyşlilere bu konuda bilgi verir, haklı görülürse bunun yerine getirilmesine herkes iştirak ederdi. Şayet ondan başkası bu işi üstlenmek isterse şehir tarafından terkedilir, yalnız bırakılırdı(3). *Eşnak* vazifesini yürüten kişi bilirkişi sıfatıyla ödenecek miktarı tayin ederdi; bu tazminatı kendi cebinden ödemesi söz konusu değildi(4). Nitekim böyle bir mali sorumluluk bu görevi yürüten Hz.Ebu Bekir'in olduğu gibi(5) ferdi olarak herhangi bir kişinin üzerine yüklenemezdi.

c-Kubbe: (القبة)

Arapların kurulmuş düzenli orduları yoktu. Bir savaş vuku'unda hemen hazırlığa geçilirdi(6). Bu hazırlıklar için bir çadır kurulur ve

1 İbn Abdirabbih, III, 314.

2 Hamidullah, *İslam tarihine giriş*, 49.

3 İbn Abdirabbih, III, 314.

4 Hamidullah, *İslam Peygamberi*, II, 868.

5 Lammens, "Mekke", I.A.

6 Fayda, *Halid*, 37.

Kureyşliler bu askeri seferi techiz için üzerlerine düşen payı buraya getirirlerdi. Bu işin organizasyonu anlamına gelen *kubbe* vazifesi Benu Mahzum'dan Halid b.Velid'e aitti(1).

Müsteşrik Lammens *kubbe* vazifesini harp sanatı ile hiçbir ilgisi olmadığını, bu ünvanın tamamen dini bir törenle ilgili olduğunu iddia etmektedir(2). Ancak kaynaklarda *kubbenin* dini bir vazife olduğuna işaret eden bir habere rastlayamıyoruz. Lammens'in bu görüşü, Kureyş kabilesinin “korkak ve ödle” olduğunu ileri sürebilmek için ortaya attığı anlaşılmaktadır(3).

d-E'inne : (الاعنة)

“At geminin dizginleri” manasına gelen “inan”(العنان)'ın çoğulu olan bu kelime savaş sırasında Kureyş'in süvari kıt'aları kumandanı olma vazifesini ifade etmektedir. *Kubbe* vazifesi gibi *e'inne* de Benu Mahzum'a ve bu kabilede Halid b.Velid'e aitti(4).

e-Sifare : (السفارة)

Günümüzdeki dış işleri bakanlığının çekirdeği denilebilecek bir müessesedir(5). *Sifare* vazifesi Benu Adıyy kabilesine verilmişti. Onlar da bu vazife için Ömer b.Hattab'ı görevlendirmişlerdi. Mekkeliler ile yabancılar arasında bir savaş olursa onu temsilci olarak gönderirlerdi. Kureyş ile başka bir kabile arasında bir ihtilaf çıktığında Ömer b.Hattab

1 İbn Abdirabbih, III, 314.

2 Lammens, “Mekke”, I.A.

3 bkz. Fayda, *Halid*, 37-41.

4 İbn Abdirabbih, III, 314.

5 Hamidullah, *İslam Peygamberi*, II, 869.

dava vekili gibi gönderilir ve onun kabul ettiği karar ne ise aynen kabul edilirdi(1).

f-Eysar : (الأيصار)

Mekkeliler tasarladıkları bir işe teşebbüs edip etmeme hususunda putlarla istişare ederlerdi. *Eysar* veya *ezlam* (الأيلام) ismi verilen uçsuz bir oku bir torba içinde karıştırıp kur'a çekmek suretiyle putların fikrini alırlardı(2). Yapılacak işe göre bu okların üzerine “yap-yapma, evet-hayır, hayır-şer, yavaş-hızlı” gibi ifadeler yazılırdı(3). *Eysar* vazifesi Benu Cumah’dan Safvan b.Ümeyye’de idi. Bir amme işi bu görevlinin elinden geçmeksizin kararlaştırılmıyordu(4).

g-Hükume : (الحكومة)

İbnu'l-Kelbi Benu Sehm’e ait olan *hükume* görevinden bahseder(5). Ancak bu müessesenin mahiyetini tam olarak bilemiyoruz. Anlaşıldığı kadarıyla *hükume* bugünkü adliyeye benzer bir sistem olup(6) Araplar arasında yaygın olan hakem tayini adetinin müesseseseleşmiş halidir. Ancak kaynaklarda zikri geçen çeşitli olaylar vesilesiyle tayin edilmiş hakemlerin Benu Sehm’den olmayışı bizi İbnu'l-Kelbi’nin rivayetinde geçen *hükume* kavramının hakem tayini adetini ifade ettiğinden şüpheye düşürmektedir.

1 İbn Abdirabbih, III, 314.

2 Hamidullah, *İslam Peygamberi*, II, 859.

3 İbn Habib, *Muhabber*, 332.

4 İbn Abdirabbih, III, 314.

5 İbn Abdirabbih, III, 314.

6 Hasan, I, 67.

Benu Sehm'e ait olan *hükme* ile bağlantısı kurulamasa da bir anlaşmazlık vuku'unda hakem tayin edilmesi ve onun hükmüne uyulması geleneği Mekke toplumunda önemli bir boşluğu dolduruyor, bir yönüyle yargı müessesesi vazifesi görüyordu. Hakem seçiminde dikkat edilen nokta her iki tarafın da seçilen kişinin hakemliğine razı olmasıydı. Bu uygulamanın bugün anladığımız manada bir yargı düzeninden en büyük farkı kişilerin hakeme başvurmalarının tamamen ve sadece isteğe bağlı oluşu ile hakemin verdiği kararın uygulanıp uygulanmadığını takip etme yetkisine sahip bir makamın bulunmayışındır. Ancak bu boşluk da bir takım kabile geleneklerinin yaptırım gücüyle doldurulabilmekteydi(1).

Yine İbnu'l-Kelbi'nin bir rivayetinde hakemliğine müracaat edilen Kureyşli dört kişiden bahsedilir. Bunlar Ukayl b.Ebu Talib b.Abdulmuttalib, Mahreme b.Nevfel b.Üheyb b.Abdumenaf b.Zühre, Huveytib b.Abduluzza b.Ebu Kays b.Nasr b.Malik b.Hasel b.Amir b.Lüey ve Ebu'l-Cehm b.Huzeyfe b.Ganim el-Adevi'dir(2).

İbn Habib ise Kureyş'in çeşitli boylarından hakemlik yapan kişilerin isimlerini bir liste halinde verir ve Araplar arasında ilk defa hakem tayin edilen kişinin Necran'da el-Ef'a b.el-Hasin b.Ganem b.Rahn b.el-Haris el-Cürhumi olduğunu zikreder(3). Bu rivayetlerden hakemliğine müracaat edilmesiyle tanınan bazı kişiler olmakla birlikte tarafların razı olduğu herhangi bir kişinin de hakem tayin edilebildiğini anlıyoruz. Nitekim Ka'be'nin yeniden inşası esnasında Haceru'l-Esved'i kimin

1 Derveze, I, 210-212.

2 İbn Habib, *Münemmak*, 386.

3 İbn Habib, *Muhabber*, 132-137.

yerleştireceği konusunda ihtilafa düşen Mekkelilerin “ilk gelen kişi”yi hakem tayin etmeleri de bu iş için kesin olarak tayin edilmiş kişilerin bulunmadığını göstermektedir. Bunun yanısıra sürekli hakemlik hizmeti veren kişilerin de bulunduğunu görmekteyiz. Benu Teym'den Rabia b.Mehaşin b.Muaviye'nin kütükten bir tahtın üzerine yerleştirilmiş bir sandalyeye oturarak insanlar arasında hakemlik yaptığı, Rabia kabilesinden Amir ed-Dahyan b.Sa'd'ın kuşluk vakitlerini hakemlik işine tahsis ettiği kaydedilmektedir(1).

Kusayy ve Huzaa arasındaki ihtilafı bir hakemin çözmesi, klasik Haşimi-Emevi rekabetinde Haşim ile Ümeyye ve Abdulmuttalib ile Harb b.Ümeyye anlaşmazlıklarında hakeme müracaat edilmesi gibi olaylar gösteriyor ki bu hakemler tarihin akışını etkileyecek derecede öneme sahip siyasi kararların verilmesinde söz sahibi olabiliyorlardı.

h-Emvalu'l-Muhaccera :

Mekke'de dini ibadet ve erkanın,tütsülerin vs.'nin masrafları Mekkelilerin veya yabancıların yaptıkları dini takdimler ile karşılanmaktaydı. Bu takdimleri muhafaza ve idare eden bir görevli bulunmaktaydı(2). Bu görevli İslam'ın gelişi sıralarında Benu Sehm'den Halis b.Kays idi(3).

C-MEKKE'DE HİLF GELENEĞİ

Mekke bir şehir meclisi tarafından yönetilmesine rağmen toplumun

1 İbn Habib, *Muhabber*, 134-135.

2 Hamidullah, *İslam Peygamberi*, II, 868.

3 İbn Abdірabbih, III, 314.

üzerinde yapılandığı temel kabile idi. Mekke kabilenin yerleşik hayata geçişinin tipik bir örneği olarak da kabul edilebilir(1). Böyle bir yapıya sahip olan bir yerleşim bölgesinin bir devletten farklı siyasi müesseselere sahip olması da tabiidir. Bir devlete nisbetle bir takım otorite boşluklarının bulunması ve bunun telafisi ihtiyacı araplar arasında yaygın olan *hilf* geleneğini Mekke siyasi yapısının vazgeçilmez bir unsuru haline getirmiştir.

Birinci bölümde bahsi geçen *ahlaf* ve *mutayyebun* hilfleri bu geleneğin Mekke toplumundaki en meşhur ve en uzun süreli tezahürlerinden birisidir. Bunun dışında “*hilfu’l-Ehabiş*” ve “*hilfu’l-fudul*” anlaşmaları da Mekke tarihinde önemli bir yere sahiptir.

1-Hilfu’l-Ehabiş

Kusayy’dan sonra oğlu Abdumenaf Mekke’de büyük bir şeref ve kudrete sahip olmuştu. Huzaa ve Benu’l-Haris b.Abdumenat b.Kinane kabileleri güçlerini arttırmak ve Abdumenaf’ın sahip olduğu şereften istifade etmek için Kureyş’le bir ittifak kurmak istediler. Bu ittifakın kurulmasını teklif eden, Benu Kinane’den Amr b.Hülel b.Me’is b.Amir adlı kişiydi. Abdumenaf’ın da bu teklifi kabul etmesiyle Kureyş’ten ve daha sonra “Ehabiş” adıyla anılacak olan bu kabileler grubundan birer kişi kalkarak kıyamet gününe kadar her şeye karşı yardımlaşmak hususunda Allah, Beytu’l-Haram ve haram aylar üzerine yemin ettiler. Böylece *hilfu’l-Ehabiş* () diye bilinen anlaşma akdedilmiş oldu(2).

1 Andre Miquel, *İslam ve medeniyeti-doğuştan günümüze*(çev. A.Fidan-H.Menteş), I-II, Ankara 1991, I, 43.

2 Yakubi, I, 241.

İbnu'l-Esir Abdumenaf ile ittifak kurmak isteyen kabileler hakkında daha net bir bilgi verir. Bunların Kinane'den Benu'l-Haris, Huzaa'dan Benu'l-Mustalik ve Huzeyme'den Benu'l-Hun olduğunu zikreder(1).

İbn Habib'in rivayetine göre ise bu hilf, Muttalib döneminde -veya Abdulmuttalib(2)- Benu Leys b.Bekr b.Abdumenat b.Kinane ile yapılan, Zatu Nekif(ذات نكف) ismiyle bilinen savaş öncesinde akdedilmişti(3).

Bu rivayetler çerçevesinde *hilfu'l-Ehabiş*'in ilk kuruluş zamanının tam bir kesinlikle tesbiti mümkün olmasa da zamanla gelenekselleşen bu ittifakın(4) erken bir dönemde kurulmuş ve kuruluşundan sonraki dönemlerde çeşitli vesilelerle yenilenmiş olması uzak bir ihtimal değildir.

Müsteşrik Lammens *Ehabiş* denilen bu grubun Mekke'lilere ait Habeşistanlı veya Afrikalı zenci kölelerden oluşan bir ordu olduğunu iddia etmekteyse de kaynaklarda bu görüşünü destekleyecek bir bilgi bulunmamaktadır(5). Habeşistan'la kelime benzerliğinin dışında bir alakası olmaksızın, kelimenin kök ve yapısı itibarıyla "müttefikler" anlamına gelmek üzere veya anlaşmanın akdedildiği yer olan Mekke'nin güneyindeki Hubşi dağına izafeten bu ittifaktan sonra Ehabiş ortak ismini alan bu kabileler(6), Kureyş'le kurdukları ittifaka nesiller boyu sadakat göstermişlerdi.

1 İbnu'l-Esir, II, 18.

2 İbnu'l-Esir, 587.

3 İbn Habib, *Muhabber*, 246.

4 Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I, 113.

5 Lammens'in bu konudaki iddiaları ve buna karşı ileri sürülen deliller için bkz. Akil, 248-252.

6 İbn Habib, *Münemmak*, 231. a.g.e., I, 279.

İslam'dan sonra da Kureyş'in Benu Haşim'e uyguladığı boykota katıldıklarını(1), hicretten sonraki savaşlarda Kureyşli müşriklerin yanında yer aldıklarını ve nihayet Mekke'nin fethinde Kureyşli müttfiklerinin ardından İslam'a girdiklerini(2) görüyoruz.

Yaklaşık iki asır süren ittifakları(3) boyunca Ehabîşler katıldıkları savaşlar için Kureyşlilerden ücret almışlardı. Ancak bu durum, onların basit paralı askerler olduğu anlamına gelmemektedir. Bunlar Mekkelilerle eşit haklara sahip müttfikler olup başkanları, gereğinde Mekke liderlerine sözlerini sakınmayan kimselerdi(4). Uhud savaşı sonrasında Müslüman şehitlerinin cesetlerine yapılan saldırı dolayısıyla bir Ehabîş liderinin Ebu Süfyan'ı azarlaması, Hudeybiye'de Ehabîşlerin Kureyş'i Müslümanlarla sulhe teşvik etmesi hatta zorlaması bunun örneğini teşkil eder(5). Bunun yanı sıra Ehabîş'in katıldıkları savaşlar için para almadıkları fakat savaşlardaki yardımlarına mukabil Kureyş'in de ticari kervanlarında onların işlerini parasız gördükleri böylece hilfu'l-Ehabîş'in karşılıklı çıkarların gözetilmesiyle sürdürüldüğü yorumu da yapılmaktadır(6).

1 Buhari, Hacc, 45; Ebu Davud, Menasik, 86.

2 Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I, 281-183.

3 Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I, 283.

4 Watt, 18.

5 Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I, 283.

6 Şerif, 22.

Bu ittifakın böyle uzun bir süre devam etmesinde paradan çok Kureyş'in hilmî ve sabırlı devlet adamlığı etkili olmuştu. Kureyş'in bu özelliği İslam öncesinde, Mekke'nin göçebe komşuları üzerindeki üstünlüğünü yıllarca teminat altına almıştır(1).

2-Hilfu'l-fudul

Mekke'de "Hilf'ul-Fudul" ismiyle bilinen iki ayrı zamanda kurulmuş fakat gaye olarak birbirine benzer iki anlaşma vardır. Bunlardan birincisi Cürhüm dönemine aittir. Cürhüm ve Katura kabilelerinden Fudayl b.Haris el-Cürhümi, Fudayl b.Veda'a el-Katuri ve Mufaddal b.Fedale el-Cürhümi isimli kişiler Mekke vadisinde zalim kimse bırakmamak üzere anlaşmışlardı. Bu anlaşma, katılan kişilerin isimlerinden dolayı "hilfu'l-fudul" diye isimlendirilmişti. Cürhüm döneminde kurulan bu anlaşma sonraki devirlerde devam etmemiş ancak ismi ve mahiyeti Kureyş'in hafızasında kalmıştı(2).

Aynı ismi taşıyan ikinci anlaşma ise Hz.Muhammed'in gençliğine rastlar. Bu ikinci *hilfu'l-fudul*un Rasulullah 20 yaşında iken zilkade ayında akdedildiği rivayet edilmektedir(3). Cürhüm dönemindeki hilfe benzerliğinden veya Kureyş'in bu anlaşmayı "hilfin de üzerinde bir şey" olarak nitelendirmesinden dolayı bu anlaşma *hilfu'l-fudul* ismini almıştır(4).

1 Watt, 18.

2 İbnu'l-Esir, II, 41.

3 İbn Sad, I, 110.

4 Yakubi, II, 18.

Kureyş arasında ahlaf ve mutayyebun hilfleri gibi bir takım anlaşmalar yapılmış, ittifaklar kurulmuştu. Ancak bunlar sadece Kureyş'e mensup olan kişilerin haklarını korumaktaydı. Mekke'ye dışarıdan gelen yabancılar zulüm görüyor ve haklarının korunmasında kendilerine yardım edilmiyordu. Nihayet Benu Esed b.Huzeyme'den(1) ticaret için Mekke'ye gelen bir tacir Benu Sehm'den bir kişiye -bu kişinin el-As b.Vail es-Sehmi olduğu rivayet edilmektedir(2)- sattığı malın parasını alamayınca Kureyş'ten yardım istemiş fakat karşılık görememişti. Bunun üzerine Ebu Kubeyş dağına çıkarak yüksek sesle Kureyş ahalisine seslendi ve uğradığı haksızlığı anlatıp yardım isteyen bir şiir okudu(3). Bu olay üzerine ilk harekete geçen kişi Zübeyr b.Abdulmuttalib oldu. Zübeyr'in çağrısı üzerine daru'n-nedvede toplanan Kureyş'liler daha sonra oradan ayrılarak Abdullah b.Cud'an'ın evine gittiler(4). Şerefi ve yaşlılığı dolayısıyla Abdullah b.Cud'an'ın evinde akdedilen bu hilfe Kureyş'ten Benu Haşim, Benu'l-Muttalib, Esed b.Abduluzza, Zühre b.Kilab ve Teym b.Mürre aileleri katılmıştı(5). Benu'l-Haris b.Fihr'in de hilfu'l-fudula katılan ailelerden olduğu söylenmekteyse de kesin olarak bilinmemektedir(6). Burada, Mekke'lilerden ve Mekke'ye gelen diğer insanlardan zulme ve

-
- 1 Bu kişinin Yemen'in Zübeyd kabilesinden olduğu da rivayet edilir. Bkz. Mes'udi, II, 276; İbn Habib, *Münemmak*, 52.
 - 2 Mes'udi, II, 276.
 - 3 Yakubi, II, 17.
 - 4 Mes'udi, II, 277.
 - 5 İbn Hişam, I, 141.
 - 6 İbn Habib, *Muhabber*, 167.

haksızlığa uğramış hiç kimse bırakmamak, hakkını geri alıncaya kadar mazlumun yanında zalime karşı hareket etmek üzere ahitleştiler(1).

Hilfu'l-fudula katılan ailelerin mutayyebun grubundan olmaları dikkat çekici bir husus olarak ortaya çıkmaktadır. Ancak bu gruptan da Nevfel ve Abduşems aileleri *hilfu'l-fudulda* bulunmamışlardı(2). Daha önceki Benu Abdumenaf ve Benu Abduddar anlaşmazlıklarında Benu Esed, Benu Zühre, Benu Teym ve Benu'l-Haris ailelerinin Benu Abdumenaf'ın yanında yer aldıklarını ve Nevfel ve Abduşems ailelerinin de Muttalib ve Haşim ailelerine karşı bir nevi muhalefet oluşturduklarını göz önünde bulundurursak, *hilfu'l-fudulu* toplum içinde zaten mevcut olan bir grubun pratik bir gaye için bir araya gelişi olarak nitelendirebiliriz.

Kuruluşundan sonra *hilfu'l-fudulun* ilk faaliyeti, kuruluşlarına vesile olan haksızlığı ortadan kaldırmak oldu. Bu grubun daha sonraki icraatlarından birisi de Has'am kabilesinden hac için kızıyla birlikte Mekke'ye gelen kişiyle ilgilidir. Nübeyh b.Haccac, Has'am'ının çok güzel olan kızını babasının elinden zorla alıp kaçırmıştı. Bunun üzerine Has'amlı *hilfu'l-fudula* müracaat etti. *Hilfu'l-fudulun* baskısı üzerine Nübeyh kızı babasına teslim etmek zorunda kaldı(3).

Sümale kabilesinden Lümeys b.Sa'd'ın başından geçen hadise de *hilfu'l-fudulun* etki gücünü göstermesi açısından önemlidir. Lümeys b.Sa'd Mekke'ye geldiğinde Übeyy b.Halef'e sattığı malın parasını alamamıştı; *hilfu'l-fudula* müracaat etti. Kendisine "Übeyy'e git ve bize müracaat

1 İbn Hişam, I, 141.

2 İbn Hişam, I, 143.

3 İbn Kesir, II,292.

ettiğini söyle. Yine hakkını vermezse tekrar bize gel.” diye karşılık verdiler. Bu haber üzerine Übeyy, *hilfu'l-fudulun* her hangi bir faaliyetine gerek kalmadan yabancının hakkını iade etti(1).

Hilfu'l-fudulun yıllar sonrasına kadar uzanan derin bir tesiri olmuştu(2). Nitekim Muaviye b.Ebu Süfyan devrinde Medine valisi Velid b.Utbe ile Hüseyin b.Ali arasında bir ihtilaf çıkmıştı. Velid, valilik nüfuzundan yararlanarak Hz.Hüseyin'in hakkına tecavüz etmek istiyordu. Hz.Hüseyin bu duruma kızarak “Vallahi, ya adaletle riayet eder hakkını verirsin, ya da kılıcımı sıyrarak Rasulullah'ın mescidinin kapısına dikilir, milleti *hilfu'l-fudula* davet ederim.” dedi. Hz.Hüseyin'in bu tehdidinin Abdullah b.Zübeyr, Misver b.Mahreme ve Abdurrahman b.Osman tarafından destek görmesi üzerine Velid olayın büyüyeceğinden korkarak Hz.Hüseyin'in hakkını vermiştir(3).

Peygamberliğinden beş yıl önce *hilfu'l-fudula* katılan Hz.Muhammed(4) de *hilfu'l-fudula* katıldığından bahsetmiş, bu anlaşmanın kendisi için dünya nimetlerinden daha kıymetli olduğunu ifade ederek “Eğer bugün *hilfu'l-fudul* adına davet edilsem icabet ederdim.” buyurmuştur(5).

Hilfu'l-fudul Mekke toplumunda siyasi gayelerle oluşturulmuş, cahiliyye dönemine ait bir kurumsa da Rasulullah'ın da buna katılmış ve

1 İbn Habib, *Münemmak*, 54.

2 Köksal, II, 136.

3 İbn Hişam, I, 142.

4 İbn Habib, *Münemmak*, 53.

5 İbn Hişam, I, 142.

daha sonra ondan övgüyle bahsetmiş olması bu hilfi şer'i ve nebevi bir kimliğe sokmaktadır(1).

1 Alusi, I, 276.

SONUÇ

İslam'ın zuhurundan önce, genel olarak dünyanın benimsemiş olduğu idari sistemin, devlet yapılarının tek adam hakimiyeti üzerine kurulu olduğunu görüyoruz. Bir çok büyük devlet, farklı yapılarda olsalar dahi nihai kararları tek başına veren bir hükümdarın idaresiyle varlığına devam etmekteydi. O dönemin iki büyük gücü Bizans ve Sasani imparatorluklarında olduğu gibi Arap yarımadasında kurulmuş olan çeşitli devletlerde de durum böyle idi.

Mekke ve havalisinde ise dünya genelinde yürürlükte olan bu sistem kullanılmamış, temeli istişareye dayanan ve Arap kabile yapısına son derece uygun olan kendine özgü bir sistem benimsenmişti. Her ne kadar Hicaz bölgesinde bir devlet geleneği olmadığı kabul edilmekteyse de Mekke'deki idari yapının henüz ismi konmamış yeni bir devlet şeklinin ilk adımı veya bir devlet nüvesi olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

“İslam Öncesi Mekke'nin Siyasi Yapısı” konulu çalışmamıza başlarken Mekke'nin siyasi tablosunu tesbit etmeyi ve böylece Hz.Muhammed'in Medine'de kurduğu devletin nasıl bir siyasi ortam içinde doğduğunu görebilmeyi hedeflemiştik. Araştırmamız neticesinde Mekke'deki siyasi yapının yeni prensipler üzerine kurulan bir devlet için en uygun şartları taşıdığını gördük. Zira Mekke'de ne yeni bir devletin kuruluşunu kabullenemeyecek derecede teşkilatlı bir devlet ne de bir

devletin varlığını kaldıramayacak kadar dağınık bir sistem vardı. Mekke'nin İslam öncesindeki yapısı adeta bir kabileden devlete geçiş aşaması teşkil ediyordu.

İslam'ın içinde doğup geliştiği şehirler olmaları sebebiyle Mekke gibi Medine'nin de İslam'dan önceki konumunun tesbit edilebilmesi büyük bir önem taşımaktadır. Medine üzerine yapılacak benzer bir araştırma çalışmamızı tamamlayıcı olacaktır.

BİBLİYOGRAFYA

AKİL, Nebih: *Tarihu'l-arabi'l-kadim ve asri'r-Rasul*, Dimeşk 1983.

ALUSİ, Mahmud Şükri el-Bağdadi: *Buluğu'l-ereb fi marifeti ahvali'l-arab* (tah.Muhammed Behced Eseri), I-III, Beyrut tarihsiz.

ATİYYETULLAH, Ahmed: *el-Kamusu'l-İslami*, I-V, 1963.

AVZULLAH, Ahmed Ebu'l-Fazl: *Mekke fi asri ma kable'l-İslam*, Riyad 1980.

BELAZURİ, Ebu'l-Abbas Ahmed b.Yahya b.Cabir(279/892): *Fütuhu'l-büldan* (tah.Abdullah Enis et-Tabba'), Beyrut 1987.

BEYDUN, İbrahim: *el-Hicaz ve'd-devletü'l-İslamiyye*, Beyrut 1983.

BUHARİ, Muhammed b.İsmail(256/870): *Sahihu'l-Buhari*, I-VIII, İstanbul 1992.

CAHİZ,Ebu Osman Amr b.Bahr Mahbub el-Kinani(255/869): *Rasailu Cahız* (tah.Abdulemir Ali Mühenna), Beyrut 1988.

CARLYLE, *Peygamber kahraman Muhammed* (çev.Osman Yüksel Serdengeçti), Ankara 1958.

CEVAD ALİ: *el-Mufasssal fi tarihi'l-arab kable'l-İslam*, I-X, Beyrut 1976

ÇAĞATAY, Neşet: *İslam dönemine dek Arap tarihi*, Ankara 1989.

ÇELEBİ, Ahmet, *Tarihu'l-İslami ve'l-hadarati'l-İslamiyye*, I-IX, Kahire 1983.

DE GOEJE: "Arabistan", İ.A.

DERVEZE, İzzet: *Kur'an'a göre Hz.Muhammed'in hayatı* (çev.Mehmet Yolcu), I-III, İstanbul 1989.

DURİ, Abdulaziz: *İlk dönem İslam tarihi-bir önsöz* (çev.Hayreddin Yücesoy), İstanbul 1991.

EBU DAVUD, Süleyman b.el-Eş'as es-Sicistani(175/888): *Sünen*, I-V, İstanbul 1992.

ELMALILI Muhammed Hamdi Yazır: *Hak dini Kur'an dili*, I-IX, İstanbul 1935-8.

EZRAKİ, Ebu'l-Velid Muhammed b.Abdillah b.Ahmed(250/864'e doğru): *Ahbaru Mekke ve ma cae fiha mine'l-asar* (tah.Rüşdi es-Salih Melhese), Beyrut 1979.

FAYDA, Mustafa: *Halid b.Velid*, İstanbul 1990.

FAYDA, Mustafa: "Muhammed b.İshak b.Yesar, *Siretü İbn İshak el-müsemma bi-kitabi'l-mübteda ve'l-meb'as ve'l-meğazi*", *A.Ü. İlahiyat Fakültesi dergisi*, XXIII, Ankara 1978, 537-42.

FERRA: *Meani'l-Kur'an*, I-III, Beyrut 1980.

FIĞLALI, Ethem Ruhi: "Darunnedve" *D.İ.A.*

GÜNALTAY, M. Şemseddin: "Kable'l-İslam araplarda ictimai aile", *Daru'l-Fünun İlahiyat Fakültesi mecmuası*, Teşrin-i sani 1926, I-4, s.74-104.

HAMİDULLAH, Muhammed: *İslam müesseselerine giriş* (çev.İhsan Süreyya Sırma), İstanbul 1992.

HAMİDULLAH, Muhammed: *İslam Peygamberi* (çev. Salih Tuğ), I-II, İstanbul 1990.

HAMİDULLAH, Muhammed: *İslam tarihine giriş* (çev.Ruhi Özcan), İstanbul 1994.

HASAN, Hasan İbrahim: *Siyasi-dini-kültürel-sosyal İslam tarihi* (İsmail Yiğit ve arkadaşları), I-VI, İstanbul 1985.

HİTTİ, Philip K.: *Siyasi ve kültürel İslam tarihi*(çev. Salih Tuğ), I-II, İstanbul 1989.

HUBURİ, Yahya: *el-Cahiliyye*, Bağdat 1928.

İBN ABDİRABBİH, Ahmed b.Muhammed el-Endelusi(327/939): *el-Ikdu'l-ferid*, I-VII, Kahire 1967-71.

İBN BATUTA, Ebu Abdullah Muhammed(779/1377): *Rihletü'bni Batuta* (tah.Aliel-Muntasır el-Kettani), I-II, Beyrut 1985.

İBNU'L-ESİR,İzzuddin Ebu'l-Hasen Ali b.Muhammed(630/1232): *el-Kamil fi't-tarih*, Beyrut 1965.

İBN HABİB, Ebu Ca'fer Muhammed el-Bağdadi(245/859): *el-Muhabber* (tah.I. Lichten Stadler), Beyrut tarihsiz.

İBN HABİB, Ebu Cafer Muhammed el-Bağdadi(245/859): *Kitabu'l-münnekkat fi ahbari Kurayş* (tah.Hurşid Ahmed Farık), Haydarabad 1964.

İBN HALDUN, Abdurrahman b.Muhammed (808/1406): *Mukaddime* (tah.Ali Abdulvahid Vafi), I-III, Kahire tarihsiz (3.baskı).

İBN HİŞAM, Ebu Muhammed Abdulmelik(218/833): *es-Siretü'n-Nebeviyye* (tah.Mustafa es-Saka ve arkadaşları), Kahire 1936.

İBN İSHAK, Muhammed b.İshak b.Yesar(151/768): *Kitabu'l-mübtade ve'l-meb'as ve'l-meğazi* (tah.M.Hamidullah), Konya 1981.

İBNU'L-KELBİ, Hişam b.Muhammed(204/820): *Kitabu'l-asnam-Putlar kitabı* (çev.Beyza Düşüngen), Ankara 1969.

İBN KESİR, Ebu'l-Fida(774/1372): *Hadislerle Kur'an-ı Kerim tefsiri* (çev.Bedreddin Çetiner-Bekir Karlıga), I-XVI, İstanbul 1988.

İBN KESİR, Ebu'l-Fida(774/1372): *el-Bidaye ve'n-nihaye*, Mısır 1932.

İBN MANZUR, *Lisanü'l-arab*, I-XIV, Beyrut tarihsiz.

İBN SA'D, Ebu Abdillâh Muhammed(230/844): *et-Tabakatü'l-kübra*, Kahire 1358h.

İBRAHİM Rifat Paşa: *Mir'atü'l-Harameyn er-rahalatü'l-Hicaziyye ve'l-hacc*, I-III, Kahire 1925.

İNAYETULLAH, Şeyh: "İslam öncesi arap düşüncesi" (çev.Kürşat Demirci), *İslam düşüncesi tarihi*, I-IV, İstanbul 1990, I, 151-160.

KÖKSAL, Asım: *İslam tarihi*, I-XVIII, İstanbul 1987.

KRENKOW, F.: "Huzaa", *İ.A.*

LAMMENS, H.: "Kureyş", *İ.A.*

LAMMENS, H.: "La Mecque a la veille de l'hegire", *Mélanges de l'Université S. Joseph*, Beyrut 1924, 99-439.

LAMMENS, H.: "La republique marchand de la Mecque", *Mélanges Faculte Orientale de l'Université S.Joseph*, Beyrut 1906.

LAMMENS, H.: "Mekke", *İ.A.*

MES'UDİ, Ebu'l-HAsen Ali b.Hüseyin b.Ali(346/957): *Mürucu'z-zeheb ve meadinu'l-cevher* (tah.Muhammed Muhyiddin Abdulhamid), I-IV, Mısır 1964.

MIQUEL, Andre: *İslam ve medeniyeti, doğuştan günümüze* (çev.Ahmet Fidan-Hasan Menteş), I-II, Ankara 1991.

O'LEARY, De Lacy: *History of Arabia before Muhammad*, Lahore 1989.

PARED, R.: "Dar al-nadwa", *E.I.2.*

RAGIB el-İsfahani, Ebu'l-Kasım Hüseyin b.Ali(346/957): *Mu'cemu müfredati elfazi'l-Kur'an* (tah. Nedim Maraşlı), Beyrut tarihsiz.

SEHHAB, Viktor: *İlafu Kurayş rihletu's-şita ve's-sayf*, Beyrut 1992.

SMITH, W. Robertson: *Kinship and marriage in early Arabia*, London 1990.

SÜHEYLİ, Abdurrahman(581/1185): *er-Ravdu'l-ünüf*, I-VII, Kahire 1967.

ŞEHBENDERZADE Filibeli Ahmed Hilmi: *İslam tarihi*, I-II, İstanbul 1971.

ŞERİF, Ahmed İbrahim, *Devru'l-Hicaz fi'l-hayati's-siyasiyyeti'l-amme*, Kahire 1968.

ŞİBLİ, Mevlana: *Asr-ı saadet* (çev.ÖmerRıza Doğrul), I-V, İstanbul 1977-8.

TABERİ, Ebu Cafer Muhammed b.Cerir(310/922): *Camiu'l-beyan an te'vili ayi'l-Kur'an* (tah. Mahmud Muhammed Şakir), I- , Kahire 1979-

TABERİ, Ebu Cafer Muhammed b.Cerir(310/922): *Tarihu'l-ümem ve'l-müluk*, I-XI, Beyrut 1967.

TEKAY, Sabri: "Takvimin evrimi", *Bilim ve teknik dergisi*, Ocak 1994, 6-12.

VİDA, G. Levi Della: "Kusayy", *İ.A.*

WATT, W. Montgomery: "Kuraysh", *E.I.2.*

WATT, W. Montgomery: *Hz. Muhammed Mekke'de* (çev.AzmiYüksel), Ankara 1986.

WATT, W. Montgomery: "Makka", *E.I.2.*

YAKUBİ, Ahmed b.Ebi Yakub b.Cafer(294/897): *Tarihu'l-Yakubi*, I-II, Beyrut tarihsiz.

YAKUT EL-HAMEVİ, Ebu Abdillan b.Abdillan(626/1229): *Mucemu'l-bıldan*, I-V, Beyrut 1957.

YILDIZ, Hakkı Dursun: “Arabistan”, *D.İ.A.*

ZEBİDİ, Zeynuddin Ahmed b.Ahmed: *Tacu'l-arus*, I-X, Mısır
1306h.

ZEYDAN, C.: *el-Arab kable 'l-İslam*, Beyrut tarihsiz.

